

ORTADOĞU VE GÖÇ

Journal of Middle East and Migration Studies

Cilt/Volume 15

Sayı/Issue 01

Haziran/June/2025

“Ortadoğu ve Göç” Araştırmaları Dergisi yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, bilimsel ve süreli bir yayındır. Yayınlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Journal of Middle East and Migration Studies is a peer-reviewed, academic, periodical journal published twice a year. Facts and opinions published in the Journal of Middle East and Migration Studies express solely the opinions of the respective authors.

Eski Adı/Previous Title: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Eski Adla Yayınlanan Sayılar/Year Range of Publication with Former Title: 2011-2020 Vol. 1, no. 1 – Vol. 10, no. 19

Eski ISSN/Formal ISSN: 2146-4561

ORTADOĞU VE GÖÇ

JOURNAL OF MIDDLE EAST AND MIGRATION STUDIES

p-ISSN: 2718-0980

e-ISSN: 2757-5144

SAHİBİ / OWNER

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü adına/ on behalf of Kilis 7 Aralık University Graduate Education Institute DR. ÖĞR. ÜYESİ ERDİNÇ GÜLCÜ

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / RESPONSIBLE MANAGER

DR. ÖĞR. ÜYESİ BİLAL GÖRENTAŞ/Kilis 7 Aralık Üniversitesi

EDİTÖRLER KURULU / EDITORS

DR. ÖĞR. ÜYESİ OSMAN ÜLKER/Kilis 7 Aralık Üniversitesi

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED MÜCAHİD DALKILIÇ/Kilis 7 Aralık Üniversitesi

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMET YASİN ÇAKIR/Kilis 7 Aralık Üniversitesi

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

PROF. DR. ZEKERİYA AKMAN/KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. ALİ BALCI/SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. AYTAÇ YILDIZ/ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. CENGİZ TOMAR/AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİ/KAZAKİSTAN

PROF. DR. HALİL İBRAHİM ZEYBEK/ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. M. DOĞAN KARACOŞKUN/ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. M. RUHAT YAŞAR/KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. MAHMUT KAYA/HARRAN ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. MEHMET ALİ YILDIRIM/KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. MEHMET SAİT TOPRAK/MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. MURAT YEŞİLTAŞ/ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. MUSA YILDIZ/GAZİ ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. NUH ARSLANTAŞ/MARMARA ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. TIM JACOBY/THE UNIVERSITY OF MANCHESTER/İNGİLTERE

DOÇ. DR. ELDAR HASANOĞLU/ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. İSMAİL NUMAN TELCİ/SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. YASSER TARSHANY/ALMADINAH INT. UNIVERSITY/ MALEZYA

DOÇ. DR. İBRAHİM EFE/KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. ABDULLAH ALTUNCU/ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. FATİH YAMAN/İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ MÜZEYYEN PANDIR/IŞIK ÜNİVERSİTESİ

DR. MOHAMMED SULIMAN SHBAIR/ALAZHAR UNIVERSITY/GAZZE/FİLİSTİN

DR. FOUAD BENDIFALLAH/UNIVERSITY OF MONTRÉAL/KANADA

DİL EDİTÖRLERİ / LANGUAGE EDITORS

DOÇ. DR. MUHARREM ŞAHİNER/FRANSIZCA

DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLTEN SİLİNDİR KERETLİ/İNGİLİZCE

DR. ÖĞR. ÜYESİ YUSUF AVAR/İNGİLİZCE

ARŞ. GÖR. DR. EMİNE ZEYTUNLU/FARŞÇA

ARŞ. GÖR. SAFİYE MERVE ÖZKALDI/İBRANİCE

ARŞ. GÖR. SAİT SÖYLEMEZ/ARAPÇA

ALAN EDİTÖRÜ/FIELD EDITORS

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA KOYUNCU

DR. ÖĞR. ÜYESİ SEFA ALTAY

DR. ÖĞR. ÜYESİ YELİZ SAYGILI SAVAŞ

ARŞ. GÖR. ABDUSSAMED ÖZBEK

ARŞ. GÖR. AHMET GÜL
ARŞ. GÖR. YUSUF BAHADIR YILDIZ

SEKRETARYA / SECRETARIES

ARŞ. GÖR. DR. KÜBRA SOLMAZ
ARŞ. GÖR. GİZEM AYŞE ARIKAN AKÇAY

GRAFİK TASARIM / GRAPHIC DESIGN

ÖĞR. GÖR. KADİR POLAT

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

PROF. DR. ŞİNASİ GÜNDÜZ/İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MUHİTTİN ATAMAN/ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MEHMET MAHFUZ SÖYLEMEZ/İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ/İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. İSMAİL DEMİREZEN/İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ENVER ÇAKAR/FIRAT ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. SAMİ KILIÇ/FIRAT ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. M. FATİH KANTER/KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. HALİL ALDEMİR/KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. LÜTFİ SUNAR/İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. YASİN MERAL/ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MUAZZEZ HARUNOĞULLARI/KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ZEYNEP SAĞIR/MALATYA TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. OMAR HASAN ALAMERİ/KUWAIT INTERNATIONAL LAW
SCHOOL/KUVEYT
DOÇ. DR. TURGAY GÖKGÖZ/ KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
DR. MONA MOHAMMED YOUNES/LEBANESE UNIVERSITY/LÜBNAN
DR. ENAS M. I. ALQODSI/ABU DHABI UNIVERSITY/BAE

KAPSAM / SCOPE Sosyal Bilimler/Social Sciences

BASIM YERİ / PLACE OF PUBLICATION Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası

BASIM TARİHİ / PUBLICATION DATE Haziran 2025 / June 2025

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDENCE Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü KİLİS

e-posta: ortadoguvegoc@kilis.edu.tr

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

“Ortadoğu ve Göç” Araştırmaları Dergisi, uluslararası bir dergi olup en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. Journal of Middle East and Migration Studies, an international journal, it uses a double-blindreview carried out by at least two reviewers. Referee names are kept strictly

ROAD
DIRECTORY
OF OPEN ACCESS
SCHOLARLY
RESOURCES
confidential.

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN/ FROM EDITOR/ كلمة هيئة التحرير

-----2-7-----

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Prof. Dr. Alper ASLAN – Dr. Öğr. Üyesi Buket SAVRANLAR

The Economic Effects of Migration Movements from Syria to Middle East: Evidence from Host Countries

-----10-42-----

Prof. Dr. Gülizar ÇAKIR SÜMER – Dr. Selahattin KAVUT

Kentlere Göçü Önlemede Bir Strateji Olarak “Nüfusu Kırsalda Tutma”

-----43-87-----

Doç. Dr. Mehmet KARAKUŞ

Filozof-Şair Ebü'l Alâ El-Maarî'nin Düşünce Dünyamızdaki Yeri

-----88-119-----

ESER DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Mücahid DALKILIÇ

Ewan Stein, Ortadoğu'da Uluslararası İlişkiler: Hegemonya Stratejileri ve Bölgesel Düzen, İstanbul: Fol Kitap, 2024.

-----120-129-----

EDİTÖRDEN

Değerli Okuyucular;

“Ortadoğu ve Göç” Dergisi’nin yeni sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından yılda iki kez Haziran ve Aralık aylarında yayımlanan dergimizin bu sayısında, farklı disiplinlerden güncel meseleleri ele alan 3 araştırma makalesi ve 1 kitap tanıtım yazısı yer almaktadır.

Alper Aslan ve Buket Savranlar tarafından kaleme alınan “The Economic Effects of Migration Movements From Syria to Middle East: Evidence From Host Countries” başlıklı makale; Suriye’de yaşanan iç savaş sonrasında ciddi bir göç alan ve çok sayıda Suriyeliye ev sahipliği yapan Irak, Mısır, Lübnan, Türkiye ve Ürdün’deki mülteci hareketlerinin bu ülkelerdeki ekonomik etkilerini ele almaktadır.

Gülizar Çakır Sümer ve Selahattin Kavut’un katkılarıyla hazırlanan “Kentlere Göçü Önlemede Bir Strateji Olarak Nüfusu Kırsalda Tutma” başlıklı makalede, farklı ülke örneklerinden hareketle kırdan kente yaşanan yoğun göçü önleme stratejileri mercek altına alınmıştır. Çalışmada, nüfusu kırsalda tutmak amacıyla izlenen farklı politikalar ve bu politikaların etkileri değerlendirilmiştir.

Mehmet Karakuş’un “Filozof-Şair Ebü’l Alâ El-Maarrî’nin Düşünce Dünyamızdaki Yeri” başlıklı makalesinde, görüşleriyle çağına yön veren Arap şair ve filozof Ebü’l-Alâ el-Maarrî’nin düşünce dünyamıza katkısı kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Son olarak dergimizin bu sayısında Muhammed Mücahid Dalkılıç; Ewan Stein tarafından kaleme alınan ve Ortadoğu bölgesindeki gelişmelerin son yüz yılının eleştirel bir perspektifle ele alındığı “Ortadoğu’da Uluslararası İlişkiler: Hegemonya Stratejileri ve Bölgesel Düzen” başlıklı kitabına yönelik değerlendirme yazısını kaleme almıştır.

“Ortadoğu ve Göç” Dergisi olarak bu sayıda katkı sunan yazarlarımıza, hakemlerimize ve emeği geçen herkese teşekkür eder, bu çalışmaların okuyucularımıza faydalı olmasını dileriz.

Saygılarımızla,

EDİTÖR KURULU

FROM EDITOR

Dear Scholars,

We are pleased to present the latest edition of the Middle East and Migration journal. This journal is the official publication of the Institute of Graduate Studies at Kilis 7 Aralık University, published biannually in June and December. This issue features three research articles and one book review, addressing current issues from various disciplinary perspectives.

In their article titled *“The Economic Effects of Migration Movements From Syria to the Middle East: Evidence From Host Countries”* Alper Aslan and Buket Savranlar explore the economic implications of refugee inflows in Iraq, Egypt, Lebanon, Turkey, and Jordan. Due to these countries have experienced substantial migration and hosted large Syrian populations in the aftermath of the Syrian civil war.

In their article titled *“‘Keeping The Population in Rural Areas’ as a Strategy to Prevent Migration to Cities”* Gülizar Çakır Sümer and Selahattin Kavut investigate approaches to mitigating rural-to-urban migration through case studies from different countries. The study analyzes various policies aimed at keeping populations in rural areas and evaluates their effectiveness.

In his article titled *“The Place of the Philosopher-Poet Ebu'l-Alâ El- Maarî in our Intellectual World”* Mehmet Karakuş offers a comprehensive analysis of the contributions of the Arab poet and philosopher Abū al-‘Alâ’ al-Ma‘arrî, whose ideas significantly influenced his era, to our intellectual heritage.

Lastly, in this issue of our journal, Muhammed Mücahid Dalkılıç provides a review of Ewan Stein’s book *“International Relations in the Middle East: Hegemony Strategies and Regional Order”* which critically examines the developments in the Middle East region over the last hundred years.

As the Middle East and Migration Journal, we extend our heartfelt gratitude to the authors for their invaluable contributions, to the referees for their insightful reviews, and to the scholars who have supported our

journal and and we hope that these works will be beneficial to our readers.

With sincere regards,

EDITORIAL BOARD

كلمة هيئة التحرير

القراء الأعزاء

يسرنا أن نقدم لكم العدد الجديد من مجلة "الشرق الأوسط والهجرة" الصادرة عن معهد الدراسات العليا بجامعة كيليس 7 آرايك، والتي تنشر مرتين في السنة، في شهري حزيران/يونيو وكانون الأول/ديسمبر. هذا العدد يحتوي على ثلاث مقالات بحثية ومراجعة كتاب، تتناول هذه الأعمال قضايا راهنة من تخصصات مختلفة.

المقالة الأولى بعنوان "التأثيرات الاقتصادية لحركات الهجرة من سوريا إلى الشرق الأوسط: أدلة من الدول المستضيفة" كتبها آلبر أصلان وبوكيت صاورانلار، تناول الباحثان في هذا البحث الآثار الاقتصادية لحركات اللاجئين السوريين في الدول التي استقبلت عدداً كبيراً منهم بعد الحرب الأهلية في سوريا، وهي: العراق، ومصر، ولبنان، وتركيا، والأردن.

أما المقالة الثانية التي أعدها كل من غوليزار جاكرومر وصلاح الدين كاووت بعنوان "الاحتفاظ بالسكان في المناطق الريفية كاستراتيجية لمنع الهجرة إلى المدن" تتناول استراتيجيات مختلفة لمنع الهجرة الكثيفة من الريف إلى المدن من خلال دراسات مقارنة في عدة دول. كما يتناول البحث السياسات المتبعة للحفاظ على السكان في المناطق الريفية وتقييم مدى فعاليتها.

أما الباحث محمد كراكوش في مقالته "مكانة الشاعر الفيلسوف أبي العلاء المعري في عالمنا الفكر" يناقش بشكل موسع إسهامات الشاعر والفيلسوف العربي الشهير أبي العلاء المعري في تشكيل الفكر في عصره وما بعده.

وأخيراً، كتب محمد مجاهد دالكليتش مراجعة لكتاب "العلاقات الدولية في الشرق الأوسط: استراتيجيات الهيمنة والنظام الإقليمي"، الذي ألفه

إيوان ستاين، والذي يناقش فيه تطورات المنطقة خلال المئة عام الأخيرة من منظور نقدي.

تشكر هيئة تحرير مجلة "الشرق الأوسط والهجرة" جميع الباحثين والمُحكِّمين وكل من ساهم في إنجاز هذا العدد، ونتمنى أن تكون هذه الأعمال مفيدة لقرائنا الأعزاء.

مع فائق الاحترام

هيئة التحرير

ORTADOĞU VE GÖÇ

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Journal of Middle East and Migration Studies

2025/2 | CİLT: 15 | SAYI: 01

THE ECONOMIC EFFECTS OF MIGRATION MOVEMENTS FROM SYRIA TO MIDDLE EAST: EVIDENCE FROM HOST COUNTRIES*

Alper ASLAN

Prof. Dr.

Erciyes Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi

alperaslan@erciyes.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1408-0921>

Buket SAVRANLAR

Dr. Öğr. Üyesi

Nişantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu Fakültesi

buket.altinoz@nisantasi.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4276-4821>

DOI: 10.31834/ortadoguvegoc.1621350

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16 Ocak/ 16 January 2025

Kabul Tarihi / Accepted: 23 Mayıs / 23 May 2025

Yayın Tarihi / Published: 27 Haziran / 27 June 2025

Yayın Sezonu / Pub Season: Haziran / June

Atıf / Cite: Aslan, A. ve Savranlar, B. (2025). The Economic Effects of Migration Movements from Syria to Middle East: Evidence from Host Countries. Ortadoğu ve Göç, 15(1). ss. 10-42.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and checked via a plagiarism detector.

* Publication of this paper was supported by the Science of Scientific Research of Erciyes University-SBA-2020-9643.

Öz

2011 yılında Suriye iç savaşının başlamasıyla birlikte Suriye'den özellikle Ortadoğu'ya yoğun bir göç dalgası başladı. Bunun sonucunda Suriyeli mültecilerin yerleştiği ev sahibi ülkeler üzerinde bu göç dalgasının bazı etkileri meydana geldi. Bu makale, Suriye'den en çok göç alan ülkeler olan Türkiye, Ürdün, Lübnan, Irak ve Mısır'daki mülteci hareketlerinin ekonomik etkilerini 2012-2019 yılları arasında araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, Suriyeli mültecilerin bu ülkeler üzerindeki makroekonomik etkileri Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeli (ARDL) yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Bulgular, mültecilerin hem Mısır hem de Türkiye'de GSYİH üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu, Ürdün ve Lübnan'da ise enflasyon üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, mülteci nüfusu Mısır'da işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Panel analizi sonucu, mültecilerin kısa vadede ekonomik büyümeyi artırdığını ve uzun vadede enflasyon oranını azalttığını göstermektedir. Bu sonuçlar ışığında, ülkelerin mültecilere ev sahipliği yaparken ekonomik önceliklerini de göz önünde bulundurmaları gerektiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Göçmen, İşsizlik, Büyüme, Enflasyon, Ticaret, ARDL.

SURİYE'DEN ORTA DOĞU'YA GÖÇ HAREKETLERİNİN EKONOMİK ETKİLERİ: EV SAHİBİ ÜLKELERDEN KANITLAR

Abstract

From the beginning of the Syrian civil war in 2011, an intense migration wave started from Syria to the Middle East. As a result, there have been some influences on the host countries where Syrian refugees are located. This paper aims to investigate the economic impacts of refugee movements on Türkiye, Jordan, Lebanon, Iraq, and Egypt, which most immigration from Syria, for the period from 2012 to 2019. For this purpose, the macroeconomic effects of Syrian refugees on these countries are tested by using the Autoregressive Distributed-Lag (ARDL) method. The findings imply that refugees have a positive and statistically significant effect on GDP in both Egypt and Türkiye, while its effect is negative on inflation in Jordan and Lebanon. Also, refugee population leads to increase in unemployment in Egypt. Panel analysis result suggest that refugees increase economic growth in short run and decrease inflation rate in the long run. In the light of these results, it can be said that countries should also take their economic priorities into consideration when hosting refugees.

Keywords: Syria, Migrant, Unemployment, Growth, Inflation, Trade, ARDL.

Introduction

Migration from one country to another whether permanently or temporarily, for reasons such as war, oppression, and economic problems, causes the benefits and/or costs to the host countries. Migration brings out social, cultural, and economic effects in source and host countries. Economic effects include an effect on economic growth, unemployment, inflation, and foreign trade, which are considered as the main macroeconomic indicators of the countries. Therefore, especially in recent years, the increasing international migration movements have an importance that cannot be denied in terms of their reflection on economic factors.

The ongoing civil war in Syria in 2011 caused an immigration movement that is spreading rapidly in the Middle East. Due to the turmoil caused by the war, the concern of people losing their lives, and the impossibility of meeting their basic needs, the refugees have intensified in various countries that could provide their confidence, especially in neighboring countries. Research results are among the countries hosting Syrian refugees in Türkiye is known to be. Then Syria's neighbors are Lebanon, Jordan, Egypt, and Iraq respectively. Accordingly, the first aim of the study is to determine how the countries of

the Middle East, which receive the most migration from Syria, will be influenced in terms of economic by the migration movement. Because the immigration phenomenon that gives rise to the human factor in the foreground has a dynamic structure and changes the balance of the economic, social, and demographic aspects of the countries. The Syrian refugees cause an unnatural population growth in the host country. These refugees are considered as cheap labor force in the host country and accordingly changes the balances in the labor market. Especially, it brings up the problem of unemployment since the local labor force is not preferred (Altunc et al., 2017:201). At the same time, it is accepted that the involvement of refugees in production processes contributes to economic growth in the long run (Borjas, 2019). Besides, the population growth caused by the refugees increases the imports with the demand for goods and services and encourages exports with a decrease in production costs by facilitating the supply of cheap labor (Genc et al., 2011). Moreover, the effects of refugees on the labor market, economic growth, and foreign trade are inevitably linked to the domestic price level. Therefore, addressing the economic impact of refugees in host countries is important for both macroeconomic and refugee policies.

In the light of the above explanations, the hypothesis that refugees increase growth, unemployment, inflation, import, and export in host countries are tested for the Middle East countries. The macroeconomic effects (include economic growth, unemployment, inflation, and foreign trade) of immigration movement from Syria to Türkiye, Lebanon, Jordan, Egypt, and Iraq are investigated by using the Autoregressive Distributed-Lag (ARDL) method, for both each countries' time series data and a country group panel data, period from 2012 to 2017. Also, due to the limited number of empirical studies on the economic impact of refugees' migration movements, contributing to the current literature is one of the aims of the study. The aim is important in terms of contributing to the shaping of national and international immigration policies by providing more tangible results regarding the topic dealt with in various theoretical and conceptual terms, with a particular emphasis on the consideration of the economic effects of migration movements more heavily. Also, the ARDL method has not been used in the studies (Akgündüz et al., 2015; Bahçekapılı and Çetin, 2015; Ceritoğlu et al., 2015; Balkan and Tumen, 2016; Tümen, 2016; Esen and Binatlı, 2017; Fakih and İbrahim, 2016; Cali et al., 2015) related to the subject and the first time it is used in this study will also be a methodological

contribution to the literature. In light of the aims that constitute the working point of the study, first, the social and cultural and security theoretical framework and finally the economic effects of the migration movements to the host country are discussed. Then, in the analysis part of the study, first, the empirical literature is examined, the data set used in the analysis is introduced and information about the research methodology is given. As a result of the analysis, findings are reported and some conclusions and policy remarks are presented in the conclusion.

1. Possible Effects of Syrian Refugees on Host Country

Since the outbreak of the Syrian civil war in March 2011, approximately 11 million Syrian citizens have been forced to leave their homes, migrate as refugees to safe areas for themselves, or settle in different regions within the Syrian borders. According to United Nations High Commissions for Refugees (UNCHR) statistics, approximately 5 million citizens of Syria emigrated to Türkiye, Lebanon, Iraq, Jordan, and Egypt. This migration movement caused social problems between the host country's citizens and refugees, the changing ethnic and sectarian balances, and at the same time effects of the refugees on the country's economy are inevitable.

1.1. Social and Cultural Influences

The presence of refugees in the host countries has potential effects on the ethnic balance of the region, social conflict, and social services. Migration can result in some social inequalities between refugees and non-refugees in the receiving country and/or regions. It is often a widespread opinion that refugees are privileged to access resources that are not accessible to the local people of the host country. In this context, the status of refugees offers an opportunity for education, literacy, vocational training, health, and basic living resources (World, Development Report, 2011). To avoid possible inequality, it is foreseen that the social conflicts and the perception of inequality that may arise can be eliminated by providing some incentives to the affected region. As a result of the increasing number of refugees' real and perceived adverse effects on the host country, the initial warming of local people towards refugees is declining over time. In such an environment, Syrian refugees, forced to migrate from their own countries, face some problems in adapting to the new settlements they arrive in unprepared, and social differences arise. Many Syrians living in cities tend to live in crowded houses in low-quality homes because of the desire to live together with people who have the same status as them, and because rents are lower. This situation

mainly causes unplanned settlement and slipperiness. Moreover, as a result of this, it can seem those illegal construction activities (such as adding floors to individual houses) of the local people with the expectation of additional income (ORSAM, 2015). As a result, existing urbanization problems are increasing and indirectly leading to environmental problems.

1.2. Political and Security Influences

The refugees cause problems in the political and security aspects in the host country in terms of some cases. First, the refugee movement can cause rebellious social networks to expand and spread violence. This effect arises, in particular, from the danger of using refugee camps located near the borders of the country in which they are fighting as a refuge in rebel organizations. The second is that this forced migration movement lead facility the international spread of weapons, rebels, and rebel ideologies. Finally, it creates an atmosphere of mutual tension. Sometimes, refugees may become a security threat to the host country and create political threats and tensions between neighboring countries (World Development Report, 2011). These threats cause political turmoil and major security problems in the neighboring countries, especially those that host refugees.

It can be said that it is inevitable for the social anxiety and insecurity environment as a result of the refugee population that has become widespread in the settlement places of local people because of the reasons that Syrian refugees migrate to other countries and the border security is difficult to control and smuggling, members of terrorist organizations can enter the borders of other countries as a refugee.

1.3. Economic Influences

Syrian refugees are influencing economies in various ways in the countries where they live. Refugees influence various indicators such as the labor market, goods and services prices, national and local trade, public expenditure, and economic growth through different channels of influence. Indeed, the human factor underlying the phenomenon of migration is a dynamic structure within the host country, in the sense that it is an asset that works, produces, and consumes by its nature.

Firstly, indicators measuring the impact of refugees on the local and regional labor market and wages are a common way of assessing the economic impact of refugees on the host population. Studies show that large migration

movements will lead to an increase in the supply of labor and a fall in wages (Whitaker, 2002; Maystadt and Verwimp, 2006; Zetter et al., 2014). Within this context, it can be said that refugees benefited local businesses by affecting local unskilled labor costs. However, in addition to this positive effect, the result is that the citizens of the host country should be willing to work at low wages in order not to become unemployed. Also, it leads to some instabilities in the labor market, leading to illegal labor activities such as child labor and informal employment.

It has been demonstrated through studies that refugees' movements are related to a local or national increase in the host country's trade and market activities (Kibreab, 1997; Kok, 1989; Maystadt and Verwimp, 2009). According to this approach, migration offers an opportunity for economic growth by creating an increase in supply in a country and region hosting a large number of refugees, a production, and a resultant increase in the demand and consumption of goods and services of this extra population. However, it is not always possible to look at this positive framework for local business owners. Because, increasing economic activity at the local level is an incentive for national commercial actors to enter the local markets, resulting in the loss of competitiveness of local businesses (Omata, 2015:6). Thus,

while the refugee population appears to be an advantage in macro-level growth for the country's economy, micro-level it may cause the market power of local enterprises to weaken. On the other hand, this effect on trade at the local and national levels will have an indirect effect on foreign trade in the form of an increase in demand for goods and services. While it constitutes a contribution to exports due to production and thus increased supply, it will also increase imports depending on the increased demand for goods and services.

Another concern about the economic impact of refugees is a burden on the host government. Although international aid agencies contribute to these costs, refugees benefit from basic services such as environment, education, health, and safety in the country they live in and the region they live in. In this context, the costs of refugees to the national economy are tried to be calculated and even an "refugee burden index" is proposed to measure these costs quantitatively (Omata, 2015:7).

As a result, while Syrian refugees bring out many social, cultural, political and economic impacts in the country they come from, their reflections to the macroeconomic indicators of the country are particularly important in terms of the

economic future of the country and the policies to be implemented.

2. The Investigation of the Macroeconomic Effects of the Migration Movement in the Middle East Countries of Syria

2.1. Literature Review

When is considered that Türkiye, Lebanon, Jordan, Egypt as Middle East countries is the most host to refugees, the economic impacts of this immigration in the host country, in particular, it is an issue widely studied in the literature in recent years. A limited number of empirical studies are included in the literature, while the studies undertook to deal with probable effects more conceptually and theoretically.

Akgündüz, Berg and Hassing (2015) investigated the impact of the refugee crisis on the host country's labor market for Türkiye. Findings indicated that housing and food prices increase together with the increase in the number of refugees, but employment rates are not significantly affected by this migration movement. Another paper for Türkiye is studied by Bahçekapılı and Çetin (2015). This study investigated that the relationship between the various macroeconomic indicators of seven regions of Türkiye and the Syrian refugee movement showed that Syrian refugees

alter the balance of foreign trade and increase the rate of internal migration in these regions. Ceritoğlu et al. (2015) tested the effects of Syrian refugees on the domestic labor market in Türkiye by using the difference-in-differences (DID) estimation method. The results implied that the Syrian refugee movement spread informal employment and negatively affect the labor market. Balkan and Tümen (2016) used the same method to investigate the influence of Syrian refugees on national prices in Türkiye. As a result of the analysis, consumer prices fall by about 2.5 percent due to migration movements. Results suggested that the price decline with the informal labor market channel. Another study for Türkiye belongs to Tümen (2016). Findings indicated that refugees have a negative impact on goods, but services prices and have positive impact on housing prices. Finally, Esen and Binatlı (2017) applied a panel data analysis, using 2004-2006 data of Türkiye's 26 regions. As a result of the analysis, they obtained evidence that Syrian refugees increase unemployment and increased informal and formal employment.

Empirical studies for other Middle East countries are relatively less than for made Türkiye. Fakih and İbrahim (2016) analyzed the effects of Syrian refugees on the labor market in Jordan. As a result of the analysis using the Vector

Autoregression (VAR) method and the Granger causality test, no relationship was found between the Syrian refugee movement and the Jordan labor market. Cali et al. (2015) investigated the influence of Syrian crisis on the Lebanese trade. The results of the research using the VAR method showed that at least some of the flexibility of service exports and production is related to the orientation of Syrian refugees to Lebanese services.

It is a fact that the relevant literature mainly focuses on the impact of refugees on the labor market. Although there are a limited number of studies examining different macroeconomic indicators, there is no study examining growth, unemployment, inflation, import and export variables together. It is also noteworthy that there is no study in the literature that includes all Middle Eastern countries hosting Syrian refugees.

2.2. Data and Methodology

In this paper, the macroeconomic effects of the Syrian refugee's movement to the Middle Eastern countries are analyzed using the data for the period from 2012 to 2019 for Türkiye, Jordan, Lebanon, Iraq, and Egypt. Syrian refugee populations of these countries are obtained from the United Nations High Commissioner for Refugees (UNCHR) website

(<https://www.unhcr.org/refugee-statistics/download>). The gross domestic product growth rate, unemployment rate, inflation rate (consumer price index), total export, and import used a macroeconomic indicator are obtained from the World Bank database.

To investigate the macroeconomic effects of the migration movements from Syria to the Middle East, five basic models have been taken as a basis:

$$\text{Model 1: } GDP_{(i)t} = \alpha + \beta_1 REF_{(i)t} + \mu_{(i)t} \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } UNMP_{(i)t} = \alpha + \beta_1 REF_{(i)t} + \mu_{(i)t} \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } INF_{(i)t} = \alpha + \beta_1 REF_{(i)t} + \mu_{(i)t} \quad (3)$$

$$\text{Model 4: } IMP_{(i)t} = \alpha + \beta_1 REF_{(i)t} + \mu_{(i)t} \quad (4)$$

$$\text{Model 5: } EXP_{(i)t} = \alpha + \beta_1 REF_{(i)t} + \mu_{(i)t} \quad (5)$$

In the equations, i and t represent the section and time dimension respectively. The cross-sectional dimension (i) is included in parentheses because the same models will be used for both a time series ARDL for each country and a panel ARDL analysis for the considered country group. The independent variable for each model is the total number of refugees (ref). GDP growth rate (gdp), unemployment rate ($unmp$), inflation rate (inf), the share of imports of goods and services in GDP (imp), and the share of total export of goods

and services in GDP (exp) are used as dependent variables respectively.

For the ARDL method to be applied in the first stage of the paper, the stationary test of the respective variables belonging to each country is tested with the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test. The basic equation of the method is constructed by Dickey and Fuller (1979) as follows:

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^z \theta_i \Delta Y_{t-i} + \mu_t \quad t=1, \dots, T \quad (6)$$

Δ is the first difference, Y_t is the series used, t is a time trend, μ_t is the error term and z measures the lag of the dependent variable. The lag length is determined by the Akaike Information Criteria. For the ADF unit root test, the null hypothesis shows that series are not stationary and the alternative hypothesis is that the series are stationary. Hypothesis testing is deal with the estimator and t statistic value of the δ parameter.

After the stationary test is carried out, the ARDL method is applied within the framework of the models established for each country. The ARDL boundary test approach developed by Pesaran et al. (1996), Pesaran and Shin (1997) and Pesaran et al. (2001) has emerged as an analytical method that provides consistent estimates of asymptotically normal long

run coefficient, regardless of whether the baseline estimator are $I(0)$ or $I(1)$ (Pesaran and Shin, 1997). The most important reason for adopting the ARDL methodology in this study is that the method provides robust results when the variables have different integration degrees. Moreover, despite the limited number of observations, this method provides significant results regarding short and long run dynamics. These advantages, which makes the method superior to other cointegration tests, is the reason for using the ARDL method in the study, and the basic equation of the method can be formulated as follows:

$$\Delta Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^z \beta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^z \beta_{2i} \Delta(ref)_{t-i} + \beta_3 Y_{t-1} + \beta_4 ref_{t-1} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Δ denotes the difference between lags of dependent and independent variables; Y_t represents dependent variable for each model. The difference between each lag between the dependent and the independent variable is the short run dynamics and these dynamics show the changes that can occur in the dependent variable. Long run dynamics are found by the ratio of each lag-value coefficient of the dependent variable. Whether or not there is a cointegration relation is determined by the F statistic value, and error

correction model is applied on the next step. In this respect, the basic equation of the ARDL method error correction model is as follows:

$$\Delta Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^z \beta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^z \beta_{2i} \Delta(ref)_{t-i} + \beta_{3i} ECT_{t-1} + \vartheta_t \quad (8)$$

A negative and significant ECT_{t-1} coefficient means that the short-run imbalance between the dependent and explanatory variables will return to the long-run equilibrium relationship.

Panel data analysis is carried out by passing to the second stage of the paper after time series analysis for each country. For this purpose, the stationary test is applied for each series using Levin-Lin-Chu (LLC) and Im-Pesaran-Shin (IPS) panel unit root tests. A basic LLC unit root test model is estimated as:

$$\Delta \gamma_{it} = \beta_i + \delta \gamma_{it-1} + \sum_{k=1}^z \rho_k \Delta \gamma_{it-k} + \theta_{it} + \vartheta_t + \mu_{it} \quad (9)$$

In the equation, Δ is the first difference operator, z is the delay length, finally β and ϑ is the respectively unit-specific constant and time effects. In the LLC unit root test, it is

assumed that the δ coefficient is homogeneous for all units. In the IPS unit root test, heterogeneity is allowed by stretching the homogeneity between the units. The basic model for the IPS test procedure is established as follows (Im, Pesaran and Shin, 2003):

$$\Delta Y_{it} = \delta Y_{it-1} + \sum_{j=1}^{z_i} \theta_{ij} \Delta Y_{it-j} + X'_{it} \phi + \mu_{it} \quad (10)$$

After LLC and IPS unit root tests, to test the effects of immigrants on macroeconomic indicators is used panel Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model developed by Pesaran et al (1999). The panel ARDL model is based on the mean group estimator (MG), the pooled mean group (PMG) and the dynamic fixed effects (DFE) model, and the basic panel ARDL equation is constructed as follows:

$$Y_{it} = \sum_{k=1}^p \phi_{ik} Y_{i,t-k} + \sum_{k=0}^q \partial_{ik} X_{i,t-k} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (11)$$

The basic equation for the panel error correction model based on the ARDL method can be shown as:

$$\Delta Y_{it} = \delta_i (Y_{it-1} - \theta_t X_{it}) + \sum_{k=1}^p \phi_{ik} Y_{i,t-k} + \sum_{k=0}^q \partial_{ik} X_{i,t-k} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (12)$$

In equations 11 and 12, Y represents the dependent variable for each model and X represents the independent variables. Equation generated for the error correction model gives the short run equilibrium and the error correction coefficient. Accordingly, δ is the error correction parameter and it is expected to be negative and statistically significant.

2.3. Empirical Results

In this paper, firstly, the stationary test of the series belonging to each country is made with the ADF unit root test and the t statistics and probability values of the series are presented in Table 1 below:

Table 1. ADF unit root test results

Variable/Country	Türkiye	Jordan	Lebanon	Iraq	Egypt
gdp	-1.95(0.295)	-1.19(0.611)	-0.78(0.334)	-2.30(0.190)	-0.60(0.808)
unmp	0.10(0.937)	0.82(0.865)	-1.29(0.163)	-0.95(0.270)	0.75(0.981)
inf	-0.60(0.807)	-1.34(0.151)	-1.74(0.077)**	1.01(0.896)	-0.98(0.259)
exp	1.38(0.939)	-1.44(0.128)	0.24(0.727)	0.07(0.669)	-0.08(0.620)
imp	0.16(0.703)	-3.12(0.007)*	-0.07(0.623)	1.72(0.963)	-0.06(0.627)
ref	-12.51(0.000)*	2.06(0.977)	-0.25(0.550)	0.32(0.751)	-2.36(0.182)

* and ** denotes 1% and 10% statistically significance level respectively.

After the unit root test for the variables of the five countries included in the analysis, the relationship for each country is analyzed by the ARDL method. Findings related to

cointegration are found in Table 2 in the framework of generated models.

Table 2. ARDL cointegration results

Country	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Türkiye	5.928**	2.120	1.545	0.909	0.865
Jordan	1.753	1.050	8.406*	8.843*	2.039
Lebanon	1.410	1.645	6.500*	1.076	1.834
Iraq	1.128	0.969	0.456	2.027	1.105
Egypt	3.970***	3.719***	2.463	1.256	1.003

*, ** and *** denotes 1%, 5%, and 10 % statistical significance level respectively.

Note: Optimal lag length is determined as 1 for all models using the vector autoregression approach and according to Akaike Information Criteria.

When Table 2 is examined can be said presence of cointegration for Türkiye (model 1), Jordan (model 3 and 4), Lebanon (model 3) and finally Egypt (model 1 and 2). In the analysis made for Iraq is not found cointegration for any model. For this reason, long run coefficients, short run error correction coefficient and diagnostic test results related to the model are investigated for models that there is cointegration. The results obtained are listed in Table 3:

Table 3. ARDL long and short run coefficient and diagnostic test results

Jordan	Model 3	Model 4
ref	-58.289(0.043)**	-13.540(0.150)
d.ref	-37.182(0.030)**	13.131(0.057)***

ECM(-1)	-1.165(0.007)*	-0.757(0.006)*
LM Test	1.596(0.999)	2.427(0.259)
Het. Test	0.320(0.812)	0.552(0.680)
Egypt	Model 1	Model 2
ref	1.103(0.016)**	2.845(0.004)*
d.ref	-0.838(0.211)	0.368(0.334)
ECM(-1)	-0.325(0.034)**	-0.196(0.038)**
LM Test	0.516(0.524)	0.242(0.656)
Het. Test	0.353(0.792)	1.040(0.487)
Türkiye	Model 1	
ref	0.579(0.011)**	
d.ref	10.756(0.036)**	
ECM(-1)	-1.431(0.018)**	
LM Test	0.932(0.517)	
Het. Test	2.534(0.232)	
Lebanon	Model 3	
ref	-26.713(0.036)**	
d.ref	-1.681(0.016)**	
ECM(-1)	-1.681(0.005)*	
LM Test	0.322(0.609)	
Het. Test	1.262(0.375)	
*, ** and *** denotes 1%, 5%, and 10 % statistical significance level respectively.		

According to Table 3, results for Jordan suggest that refugee population has a negative impact on inflation rate in both short and long run. The inflation-lowering effect of the refugee population is obtained for Lebanon. Also, refugee population increase import rate in the short run in Jordan. This effect on imports disappears in the long run. When

examining the results for Egypt, it is seen that an increase in the refugee population has a positive and statistically significant on the GDP and unemployment rate in the long run. This positive effect on GDP is obtained as a result of analysis conducted for Türkiye.

The Breush-Godfrey LM Test and Breusch-Pagan-Godfrey Heteroskedasticity Test are applied to determine if there are any statistical problems in the models. Diagnostic test results show that there are no heteroskedasticity and autocorrelation problems in any of the models in which cointegration occurs.

After applying the ARDL method for each country, a panel ARDL method is used for the five countries at the five model framework. First of all, the stationary test is conducted with Levin-Lin-Chu and Im-Pesaran-Shin panel unit root tests. The results of unit root tests are given in Table 4:

Table 4. Panel unit root test results

Variable	Levin-Lin-Chu	Im-Pesaran-Shin
gdp	-0.560(0.287)	0.655(0.743)
unemp	-0.586(0.278)	1.567(0.941)
inf	-12.928(0.000)*	-3.098(0.001)*
imp	-2.589(0.004)*	-0.630(0.264)
exp	-2.140(0.016)**	-0.408(0.341)
ref	-12.270(0.000)*	-7.293(0.000)*

* and** denotes 1% and 5% statistically significance level respectively.

The PMG, MG and DFE test results are presented in Table 5. In addition, the Hausman test is conducted for the PMG and MF test results, and it is tested to be more reliable as a result of two estimation methods. PMG results for Model 1 suggest that refugee population has a positive impact on GDP in the short run. The negative impact on inflation rate is found by PMG estimation. According to PMG estimation results, the relation of the refugee population with unemployment and foreign trade indicators could not be determined. When the MG results are analyzed, the refugee population increase exports only in the short run, while no statistically significant result is reached in any other models. Generally, statistically insignificant findings are obtained in the DFE results. In addition, the negative impact of the refugee population on GDP is slight. The Hausman test is conducted to determine which estimator would be the basis and the results would be more reliable. Test results are based on acceptance of the null hypothesis that PMG estimator is preferred in all models.

Table 5. Panel ARDL test results

Model 1	PMG	MG	DFE	Hausman
ref	1.769(0.697)	-0.327(0.969)	-	0.03(0.857)
			8.337(0.068)***	
d.ref	8.187(0.067)***	3.792(0.580)	-1.820(0.574)	

ECT	-	-0.621(0.118)	-1.054(0.000)*	
	0.634(0.054)***			
Model 2				
ref	-1.307(0.504)	2.177(0.738)	6.111(0.125)	0.28(0.597)
d.ref	-8.461(0.269)	-6.437(0.262)	0.795(0.261)	
ECT	-	-0.386(0.067)***	-	
	0.323(0.057)***		0.268(0.052)***	
Model 3				
ref	-30.159(0.000)*	13.405(0.645)	3.934(0.792)	1.90(0.167)
d.ref	7.556(0.618)	5.429(0.462)	-4.910(0.497)	
ECT	-0.837(0.000)*	-0.915(0.000)*	-0.707(0.000)*	
Model 4				
ref	-1.416(0.861)	-23.689(0.497)	-7.845(0.618)	0.28(0.595)
d.ref	55.942(0.237)	52.226(0.255)	-0.702(0.851)	
ECT	-0.748(0.000)*	-0.796(0.000)*	-0.366(0.007)*	
Model 5				
ref	-1.144(0.909)	-36.172(0.433)	9.547(0.283)	0.38(0.540)
d.ref	29.737(0.100)	31.842(0.039)**	2.013(0.577)	
ECT	-0.975(0.023)**	-1.058(0.019)**	-0.622(0.001)*	
*, ** and *** denotes 1%, 5% and 10% statistical significance level respectively.				

As a result, panel data analysis results introduced that Syrian refugees' movement has a significant macroeconomic effect on Jordan, Lebanon, Iraq, and Egypt as a Middle East countries and Türkiye, which Syria's neighbors described as the safest country for refugees.

Conclusion

It is researched in this paper how the Syrian refugee movements would affect various macroeconomic indicators of the host country. First, as a result of analysis conducted

separately for each country are obtained significant results from Türkiye, Iraq, and Egypt. Türkiye's economic growth is affected by this migration movement. Accordingly, the increase in the number of refugees in the country affects economic growth positively. The result is consistent with the view that refugees will increase the demand for goods and services in the host country, thereby increasing economic activity, production and hence economic growth. In the Egyptian case, an increase in the number of refugees affect the economic growth and unemployment positively (increase the unemployment rate). Also, a positive relationship between the refugee population and a decrease in inflation rate in Jordan and Lebanon.

Panel ARDL PMG estimation results show that the increase in the number of refugees in the first model where GDP growth rate is a dependent variable will affect economic growth in the short run positively. However, this effect could not be observed in the long run. Contrary to the existing theoretical explanations, this view is a more concrete data on the long run, and even in the short run, it will be a burden to the country's economy financially in the long run even if the refugees revive a demand in the host country. Findings in terms of impact on prices show that refugees have a negative impact on inflation rate in the long run. This result is

reasonable given the low wage and informal employment of refugees.

When the results are evaluated in terms of the hypothesis of the study, which indicates the existence of a positive effect of refugees on the economic growth, unemployment, inflation, import, and export, it is a fact that the hypothesis is partially confirmed. While the positive relationship between economic growth, unemployment and import, and refugee population is confirmed, the effect of refugees on inflation is the opposite of what is expected. Admittedly these results largely answer the research question. Based on these results, it is possible to make some implications in terms of theory, policy, and practice.

From the theoretical perspective, both the analyzes made for each country and the panel data analysis once again show the inevitability of the Syrian refugee's influence on the economy of the host country. The positive effect on unemployment and the negative effect on inflation obtained from the analysis conducted for time series gives an idea for the refugees to be included in the labor market as the unregistered and cheap labor force. The fact that refugees are inexpensive labor forces, the rise in informal employment, and the increase in the number of child labor,

has once again shown that these informal institutions lead to macroeconomic imbalances. In addition, considering their contribution to GDP, a new approach to the issue is likely to be brought to the agenda within this framework by accepting the contribution of refugees to human capital as host countries.

The evidence provided by the study requires discussing policy implications and the feasibility of these possible policies. First, it should not be forgotten that refugees need a safe environment. In this context, it should be possible to implement policies related to their economic impacts, provided that basic needs such as security, health, and shelter are met. The task of policymakers is to strengthen the institutions that ensure that refugees are prevented from being employed in illegal conditions. For this, the conditions of employment of refugees in the host countries should be determined by legal regulations, and compliance of firms with these regulations should be ensured through inspections. However, the rights of indigenous labor should be respected when making such arrangements. These practices may counteract the negative impact of the refugee population on inflation, but informal employment child labor and illegal employment of refugees in poor working conditions can cause not only economic but also social

problems in the long run. Therefore, the social dimensions of the issue should not be neglected in policy choices, especially for vulnerable populations such as refugees. Also, ensuring that refugee children in host countries continue their education and involving adults in pre-employment adaptation programs have long run positive effects. However, given the limited possibilities of Middle East countries, all kinds of policy processes towards refugees in host countries should be supported on a global scale.

This study gives a new perspective to the literature as it deals with the refugee problem in terms of basic macroeconomic variables with an up-to-date methodological approach for the Middle East countries with the largest refugee population. Therefore, the handling of theoretical views with consistent empirical evidence adds concrete value to the study. However, the main constraint of the study is that the data period has a limited length. This study provides a basis for enriching the literature by addressing the refugee problem from various perspectives using different methodological approaches with a newer data set in the future.

Kaynakça

Altunc, O. F., Ucan, O. and Akyıldız, A. (2017). The effects of immigration on unemployment, inflation and economic growth in Turkish Economy: An econometric

- analysis (1985- 2015). *Researcher: Social Science Studies*, 5(8), 197-2012.
- Akgündüz, Y. E., Berg, M. and Hassink, W. (2015). The Impact of Refugee Crises on Host Labor Markets: The Case of the Syrian Refugee Crisis in Türkiye. IZA Discussion Paper No: 8841.
- Balkan, B. and Tümen, S. (2016). Immigration and Prices: Quasi-Experimental Evidence from Syrian Refugees in Türkiye. IZA Discussion Paper No: 9642.
- Borjas, G. J. (2019). Immigration and economic growth. NBER Working Paper No: 25836.
- Cali, M., Harake, W., Hassan, F. and Struck, C. (2015). The Impact of Syrian Conflict on Lebanese Trade. World Bank Report, 2015.
- Ceritoğlu E., Yuncular, H. B. G., Torun, H., and Tumen, S. (2015). The Impact of Syrian Refugees on Natives' Labor Market Outcomes in Türkiye: Evidence from a Quasi-Experimental Design. IZA Discussion Paper No: 9348.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. JSTOR, 74(366).
- Dickey, D. A., and Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057- 1072.
- Esen, O. and Binatlı, A. O. (2017). The Impact of Syrian Refugees on the Turkish Economy: Regional Labour Market Effects. *Social Sciences*, 6(4), 2-12.
- Fakih, A. and İbrahim, M. (2016). The Impact of Syrian Refugees on the Labor Market in Neighboring Countries: Empirical Evidence from Jordan. IZA Discussion Paper No: 9667.
- Genc, M., Gheasi, M., Nijkamp, P. and Poot, J. (2011). The impact of immigration on international trade: A meta-

- analysis. Norface Migration Discussion Paper No: 2011-20.
- Im, K. S., Pesaran, M. H. and Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115, 53-77.
- Kibreab, G. (1997). Environmental Causes and Impact of Refugee Movements: A Critique of the Current Debate. *Disasters*, 21(1), 20-38.
- Kok, W. (1989). Self-Settled Refugees and the Socio-Economic Impact of their Presence on Kassala, Eastern Sudan. *Journal of Refugee Studies*, 2(4), 419-440.
- Levin, A., Lin, C.-F. and Chu, C.-S. J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108(1).
- Maystadt, J. F. and Verwimp, P. (2009). Winners and Losers Among a Refugee-Hosting Population. Core Discussion Paper: 2009/34.
- Omata, N. (2015). Assessing Economic Impacts of Hosting Refugees. Working Paper Series, No: 111.
- Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), “Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri”, Report No: 195, December 2015.
- Pesaran M. H. and Shin, Y. (1997). An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. Web: <https://pdfs.semanticscholar.org/743d/c1e8cf7eea4a2ac9bc58907f2ce08a1f5d90.pdf>, Access date: 17.03.2020.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (1996). Testing for the Existence of a Long Run Relationship. DAE Working paper No: 9622.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Long Run Relationship. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (1999). Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous

- Panels. Journal of the American Statistical Association, 94(446).
- Tümen, S. (2016). The Economic Impact of Syrian Refugees on Host Countries: Quasi-Experimental Evidence from Türkiye. Papers and Proceedings, May 2016.
- Whitaker, B. E. (2002). Refugees in Western Tanzania: The Distribution of Burdens and Benefits Among Local Hosts. *Journal of Refugee Studies*. 15(4), 339-358.
- World Development Report, “The Impacts of Refugees on Neighboring Countries: A Development Challenge”, July 2011.
- Zetter, R., Ruaudel, H., Deardorff-Miller, S., Lyytinen, E. and Thibos, C. (2014). “The Syrian Displacement Crisis and a Regional Development and Protection Programme: Mapping and Meta-Analysis of Existing Studies of Costs, Impacts and Protection”. Danish Ministry of Foreign Affairs, February 2014.

KENTLERE GÖÇÜ ÖNLEMEDE BİR STRATEJİ OLARAK “NÜFUSU KIRSALDA TUTMA”

Gülizar ÇAKIR SÜMER

Prof. Dr.

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

gulizar.sumer@inonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6642-5130>

Selahattin KAVUT

Dr.

Kavut_s@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3876-1203>

DOI: 10.31834/ortadoguvegoc.1648303

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 27 Şubat / 27 February 2025

Kabul Tarihi / Accepted: 1 Haziran / 1 June 2025

Yayın Tarihi / Published: 27 Haziran / 27 June 2025

Yayın Sezonu / Pub Season: Haziran / June

Atıf / Cite: Çakır Sümer, G. ve Kavut, S. (2025). Kentlere Göçü Önlemede Bir Strateji Olarak “Nüfusu Kırsalda Tutma”. Ortadoğu ve Göç, 15(1). ss. 43-87.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and checked via a plagiarism detector.

Öz

Küresel bir eğilim haline gelen kentleşme beraberinde yerelden küresel düzeye kadar çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Göçü artıran nedenlerin çoğalmasıyla kırsal alanda artan göç, daha çok büyük kentlere ve metropollere yönelmektedir. Bu göç, kırsal alan kadar kentler için de önemli sosyoekonomik sorunlara neden olmaktadır. Nüfusun dengeli dağılımı büyük kentlerde aşırı birikmeyi engelleyerek bölgesel eşitsizliklerin giderilmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca başta beşeri sermaye olmak üzere çeşitli şekillerde aşınma yaşayan kırsal alan üretimden, yatırımlara, altyapıdan kültürel kayıplara kadar uzanan geniş bir yelpazede zarara uğramaktadır. Bu gerekçelerle kırsal nüfusu yerinde tutmak ve büyük kentlerin daha fazla sorunla karşı karşıya kalmaması için bu maliyetleri dikkate alarak göç sürecinin yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu noktada farklı ülkelerde nüfusu kırdan tutmak veya büyük kentlerde nüfusun aşırı artmasını engelleyici çeşitli stratejilerden faydalanılmaktadır. Bunlardan bir kısmı iktidarın yapısına bağlı olarak zorlayıcı olabildiği gibi, kırsal alanı destekleyerek insanları gönüllü bir şekilde yerinde tutmayı sağlayan model veya uygulamalar şeklinde de olabilmektedir.

Çalışmada amaç farklı ülke örnekleri üzerinden kentlere göçü engelleme amacıyla uygulanan yasaklar ile nüfusun kırsalda kalmasını sağlayacak destekleme stratejilerini ve bunların etkinliğini ortaya koymaktır. Ülke örnekleri, yasaklamaların belli ölçüde amaca hizmet ettiğini ancak tam başarılı olamadığını, kırsal alana yönelik yatırım ve desteklerin nispeten nüfusu yerinde tutmaya hizmet ettiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göç Yönetimi, Nüfusu Kırsalda Tutma, Göç Yasakları, Kırsal Alanı Destekleme.

“KEEPING THE POPULATION IN RURAL AREAS” AS A STRATEGY TO PREVENT MIGRATION TO CITIES

Abstract

Urbanization, which has become a global trend, leads to various challenges at both local and global levels. As the factors driving migration increase, rural-to-urban migration has intensified, particularly toward large cities and metropolitan areas. This movement creates significant socio-economic problems for both urban and rural regions. A balanced distribution of the population helps mitigate regional inequalities by preventing excessive concentration in major cities. Additionally, rural areas, which experience various forms of decline -particularly in human capital- suffer extensive losses in production, investment, infrastructure, and cultural heritage. Therefore, migration policies should consider these costs to retain rural populations and prevent large cities from experiencing further difficulties. Various strategies are implemented in different countries to sustain rural populations or curb excessive urban population growth. Some of these measures are coercive, depending on the government's structure, while others involve policies or initiatives that voluntarily support rural development and encourage people to remain in these areas.

The aim of this study is to examine the bans imposed to restrict migration to cities and the support strategies designed to sustain rural populations, analyzing their effectiveness through examples from different countries.

Case studies indicate that while bans achieve their intended purpose to some extent, they are not entirely effective, whereas investments and support for rural areas contribute more successfully to population in place.

Keywords: Migration, Migration Management, Keeping the Population in Rural Areas, Migration Bans, Supporting the Rural Area.

Giriş

Kentleşme genel olarak kent denilen yerleşim yerlerinde yaşayan nüfusun artması sürecini ifade etmektedir. Aynı zamanda mevcut kent sayısının artması da kentleşmenin en genel tanımı olarak ifade edilebilir. Kentleşmede sosyal, ekonomik ve ekolojik koşullar belirleyicidir. Bu etkilerle birlikte binlerce yıllık zaman diliminde en yaygın ve yoğun insan yerleşimi olan kırsal alanlar, bu niteliğini kaybetmekte, kentler baskın insan yerleşim birimi haline gelmektedir. Nüfus kentlerde toplanırken, kırsal alanda ciddi sosyoekonomik kayıplar söz konusu olmaktadır.

Kent nüfusunun artmasında çeşitli etkenler belirleyicidir. Kırdan kente göç, kentten kente göç, uluslararası göç, doğumlarla şehrin nüfusunun artması, kente yakın kırsal bölgelerin yönetsel birtakım düzenlemelerle kent olarak kabul edilmesi veya kent sınırlarına dâhil edilmesiyle kentsel nüfus artışı gerçekleşmektedir.

Kırdan kente göçün başlıca nedenleri arasında kır ve kent arasındaki sosyoekonomik eşitsizlikler yer almaktadır. Birçok kırsal bölge iş fırsatları, yeterli gelir ve temel mal ve hizmetlere erişim açısından kentlere oranla kötü durumdadır. Tarımsal dönüşüm uygulamaları ve iklimsel koşullardaki değişimin neden olduğu gelir kaybı, eğitim, sağlık, iletişim ve

ulaşım altyapısının yetersizliği ve bunlara bağlı yaşam koşullarının kötüleşmesi gibi durumlar kırdan kentlere g  te önemli nedenlerdendir. Bu koşulların varlığı, sanayi ve hizmet sektörünün toplandığı; kentsel hizmetlerin ve sosyal olanakların daha iyi olduğu kentlere yönelme eğilimini artırmaktadır.  lkelerin başkentleri ya da büyük kentleri sahip oldukları altyapı, ulaşım ve iletişim ağının gelişmişliği, kamusal mal ve hizmetlerin çeşitliliği, istihdam olanakları gibi sosyoekonomik çekici g  ler nedeniyle ve kırsal alanın sahip olmadığı benzer alanlardaki eksiklikler nedeniyle gün hedefinde yer almaktadır.

Hızlı kentleşme ve nüfusun çoğunun belli kentlerde toplanması sosyal ve ekonomik anlamda ciddi maliyetlere sebep olmaktadır. Bu nedenle nüfusun bölgeler ve kentler arasında dengeli dağılımının sağlanması, sosyoekonomik eşitsizliklerin giderilmesine önemli katkı sunmaktadır. Bu amaçlarla gün ya da insan hareketliliğinin kontrol edilmesi önem taşımaktadır. Bu kontrol zorlayıcı birtakım uygulamalarla olabildiği gibi sosyoekonomik gelişmeleri teşvik eden ve destekleyen iyileştirmeler ve yatırımlar yoluyla kırsal alanda kalmayı sağlayan uygulamalarla da olabilmektedir.

Bu çalışmada, kırsal nüfusun kentlere göç etmesini önlemeye yönelik bir strateji olarak nüfusu yerinde tutmayı amaçlayan

baskı, zorlama veya kısıtlamalar ile kırsal alanlardaki sosyoekonomik koşulların iyileştirilmesi yoluyla nüfusun kırsalda kalmasını sağlamayı hedefleyen uygulamaların ve etkinliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaca uygun olarak göçlerin kentler ve kırsal alan üzerindeki etkileri incelenmiştir. Nüfusun yerinde tutulmasında iki temel uygulama olarak nüfusun kentlere göçünü engelleyen uygulamalar ile kırsal alana yönelik yatırım ve desteklerle nüfusu yerinde tutmaya yönelik uygulamalar bu konularda öne çıkan ülke örnekleri üzerinden ortaya konularak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yoğun Göçün Kentler Üzerindeki Etkileri

2023 ortalarında dünya çapındaki 8 milyardan fazla insanın yaklaşık 4,6 milyarı kasabalarda veya şehirlerde yaşamakta iken bu sayı küresel nüfusun %57'sini temsil etmektedir. 2030 yılına kadar bu sayının %60'a ulaşması beklenmektedir (DESTATIS, 2024). Şehirlerde yaşayan nüfus oranının ise 2050 yılına kadar %70'e ulaşacağı tahmin edilmektedir (Cities Alliance, 2014). Gelişmekte olan ülkelerde kentlerin ve özellikle metropollerin nüfusu büyük oranda kırsal alanlardan beslenmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde bir taraftan kırdan kente göç devam ederken öte yandan yine bu

ölkelerden gelişmiş ekonomilere sahip ölkelere de yoğun bir göç olduğu bilinmektedir.

Uluslararası göçün ana hedefinde de yine gelişmiş ölkelerin büyük kentleri yer almaktadır. Örneğin: (Collyer, 2015) Sidney, Londra ve New York gibi küresel geçiş şehirlerinde, göçmenler nüfusun üçte birinden fazlasını oluştururken; bu oran Brüksel ve Dubai'de daha yüksek olup, göçmenler nüfusun yarısından fazlasını oluşturmaktadır.

Kentleşme sürecindeki ölkelerde, küresel deneyim, insanların ve firmaların başlangıçta tek bir şehirde yoğunlaşma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu "primat" şehirler genellikle sanayi, hizmet ve hükümet fonksiyonlarının yoğunlaştığı yerlerdir (RGob ve World Bank, 2017). Ekonomik kalkınma ile metropol alanlarının yükselişi paralel gitmektedir. Gelişmiş ölkelerde, özellikle en büyük metropol alanlarında yaşayan insanların oranı daha yüksektir. Daha yüksek ekonomik kalkınma seviyeleri yalnızca daha büyük metropol alanlarına değil, aynı zamanda ölkeler içinde metropol nüfusunun farklı dağılımına da karşılık gelir. Orta gelirli ölkelerde ise birkaç büyük metropol alanı metropol nüfusunun yüksek bir payına sahiptir. Küresel olarak, büyük metropol alanları en hızlı büyürken, birçok orta büyüklükteki

alan küçülmektedir (OECD ve European Commission, 2020, s. 11).

Şehirler; planlı ya da plansız biçimde büyümekte olup, bu büyüme eğiliminin önümüzdeki süreçte de devam edeceği öngörülmektedir. Şehirlerin ilerleme, durgunlaşma veya işlevsiz hale gelme biçimlerinin çoğu, evrimlerinin ne ölçüde planlandığına ve iyi yönetildiğine bağlıdır. Bu faktörler de, milyonlarca insanın hayatını iyileştirmek için becerilere, paraya ve siyasi iradeye sahip olunmasına ve bunların mümkün olan en iyi şekilde kullanılmasına bağlıdır (Cities Alliance, 2014). Şehirler planlı bir şekilde geliştirildiğinde sosyoekonomik anlamda pek çok fırsat sunabilir. Ancak aksi durumlar ise ciddi çöküşlere neden olabilir.

Kentleşme, toplumsal değişme sürecinin bir boyutu olarak değerlendirilebilir. Bu değişim Batıda, Sanayi Devrimi ile başlamışken günümüzün az gelişmiş ülkelerinde ise farklı bir biçimde gelişim göstermiştir (Es ve Ateş, 2010, s. 212). Bu çerçevede Batı toplumlarında sanayileşme düzeyi, kentleşmenin belirleyici bir unsuru olarak işlev gördüğü için sanayileşme ile kentleşme arasında bağlantı kurulabilmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme ile kentleşme arasında bağlantı kurmak zordur (Kongar, 1982, s. 24; Vergin, 1986, s. 27-28). Sanayisiz bir

şekilde hızlı göç alan şehirler sermaye yetersizliği nedeniyle istihdam, konut ve altyapı gibi alanlarda plansız ve yetersiz kalarak sorunlu bir büyüme sürecine girmiştir.

İşte bu özellikler, gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşmenin, önceden belirlenmiş bir kent planına göre şekillenmeyen, bazı şehirlerin nüfusunun aşırı bir şekilde artarak bu şehirlerdeki hizmetlerin ve yaşam kalitesinin düşmesine sebep olan bir çarpık kentleşme türü (Bıçkılı, 2003) olarak ifade edilmesine neden olmaktadır. Bu şekilde gerçekleşen göç, konut, istihdam, altyapı, çevre, eğitim, sağlık gibi pek çok alanda yetersizlik ve bozulmayı beraberinde getirmektedir.

Kentlerin nüfus artışında iç göçlerin yanı sıra uluslararası göç hareketleri de etkili olmaktadır. Bu göç dalgaları bazı şehirlerin nüfusunu artırarak yaşam maliyeti ve kalitesi arasında ters orantı oluşturmaktadır. Kalabalıklaşma yaşam maliyetlerini artırırken, gerekli yatırım ve hizmet sunumunun azalmasına bağlı olarak yaşam kalitesini de azaltmaktadır. Aşırı kalabalıklaşmanın neden olacağı zayıf ulaşım ağları, yetersiz ve kalitesiz su kaynakları, kirletilmiş çevre, halk sağlığı krizleri ve gecekondu mahalleleri, toprak, gıda ve konutun aşırı pahalılaşması gibi olumsuzluklar, şehirlerin durağanlaşmasına; sosyal, ekonomik ve ekolojik kayıplara neden olabilir.

Bu süreçte hızlı ve sağlıksız kentleşme, kentin sosyal çekiciliğini yok etmektedir (Tatlıdil, 1993, s. 62). Kentlerin hızla kalabalıklaşması altyapının ve hizmetlerin yanı sıra çevresinin kalitesinin iyileştirilmesini engeller. Bu da yatırım çekme ve böylece iş yaratma ve nüfusun ekonomik ve sosyal koşullarını iyileştirme girişimlerini zora sokar veya engeller (Martine, 2007). Hızlı kentleşmenin yol açtığı işsizlik, özellikle geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde toplumun tüm kesimlerinde önemli bir sorun olarak görülür. İşsizlik, aşırı kentleşmiş bölgelerde daha belirgin hale gelmektedir. Nüfusun şehirlere göç etmesi hem kırsal alandaki işlerinden olmalarına hem de şehirlerdeki işsizlik oranlarının artmasına yol açmaktadır (Çelik, 2019, s. 317). Kentsel işsizliğin artmasında sanayi ve hizmet sektöründeki istihdam yetersizliği etkilidir.

Göç, ekonomik zorluklar, işsizlik ve çarpık kentleşme gibi faktörler suç işleme nedenleri arasında yer almaktadır. Kentlerde kalabalığa bağlı olarak tanınmama ve saklanabilme olasılığı nedeniyle mala karşı suçlar daha yaygınken, kent hayatının yarattığı stres nedeniyle adam öldürme gibi şiddet suçları da görülebilmektedir (Derdiman, 2010, s. 68).

Denetlenemeyen göçün özellikle büyük şehirlerde ortaya çıkardığı olumsuzluklar karşısında pek çok ülke bu şehirlerin

nüfusunu azaltma eylemi içerisine girmektedir. Bu anlamda ülkelerin çoğunlukla başkenti konumunda olan büyük şehirlerde göçün eşlik ettiği sorunları çözme amacıyla yer değişikliğine gitmek gibi ciddi ve maliyetli kararlar alınabilmektedir.

Endonezya'da başkent Cakarta'nın son yıllardaki hızlı büyümesi, çok sayıda çevresel, ekonomik ve güvenlik endişesini beraberinde getirmiştir. Başkent bölgesinde 30 milyon kişi yaşamakta, trafik sıkışıklığı ve hava kirliliği ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu yoğun baskıyı azaltmak ve sürdürülebilir bir kentleşme süreci başlatmak amacıyla hükümet, başkenti Borneo Adası'nın doğusunda ormanlarla kaplı bir bölgede yeniden inşa etmeye yönelik planlarını hayata geçirmektedir (CNN, 2019). Benzer şekilde Mısır da aşırı kalabalıklaşan başkentini başka yere taşıma planı yapan ülkelerden biridir. İnşasına başlanan yeni başkente taşınma nedenleri arasında ekonomik kalkınma, yaklaşık 112 milyonluk nüfusa sahip Mısır'da hızlı nüfus artışının mevcut başkent üzerindeki yoğunluğu azaltma ve yeni yerleşim alanları oluşturma gereksinimi etkili olmuştur. Hükümet, yıllık ortalama %1,6 oranında artan ülke nüfusunun bir kısmının bu yeni yerleşim alanında ikamet etmesini hedeflemektedir (UNFPA, 2023, s. 165; Reuters, 2024). Güney Kore ise başkentini Seul'den şu an nüfusu 360 bin civarında olan

Sejong'a taşımak için inşa sürecini başlatmıştır. Hükümetin, bürokrasinin, iş dünyasının, finansın, kültürün, eğlencenin Seul çevresindeki küçük bir alanda yoğunlaşması ve bunun aşırı kalabalığa, trafiğe, kirliliğe yol açması ve ülkenin büyük çoğunluğuna fayda sağlamaması gibi durumlar başkentin taşınma gerekçeleri arasında yer almaktadır (DhakaTribune, 2022). Maddi olarak ölçülebilen bu zararlara ek olarak maddi değeri bilinemeyen çevresel ve sosyal maliyetler de dikkate alındığında kentlerin aşırı yayılmasının ve nüfus artışının hem kırsal alanların hem de kentlerin sürdürülebilirliği ve refahı için zararlı olduğu sonucu ortadadır. Bu nedenle kırsal ve kentsel alanlarda yaşanan kayıp ve zararların net bir biçimde ortaya konularak gerekli önlemlerin alınması önemli ve gereklidir.

Göçün Kırsal Alanlar Üzerindeki Etkileri

Göç, hem gelinen hem de gidilen yerler üzerinde ciddi etkiler ortaya çıkarmaktadır. Kırsal nüfusun göçünün yoğun olduğu gelişmekte olan ülkelere bu göç, hızlı kentleşmeye eşlik edemeyen altyapı, kamusal hizmetler ve istihdam açısından mevcut sorunları derinleştirmektedir. Öte taraftan göç, kırsal alanın üretici güçlerinin ve üretim biçimlerinin azalması veya yok olması gibi birtakım olumsuzluklara neden olarak hem kırsal ve hem de kentli toplum için farklı sorunlara neden olmaktadır. Ekonomisinin omurgasını tarımın oluşturduğu

ölkelerde sanayisi olmayan şehirlere yönelen göç ekonomik kayıp ve daralma anlamına gelmektedir. Kırsalın üretici güçleri olan kişiler işsiz kalabildiği gibi, kentlerin niteliksiz veya ucuz iş gücüne de dönüşebilmektedir. Göçle birlikte üretici ve girişimci nüfusunu kaybeden kırsal alanda ortaya çıkan tarımsal üretimde azalma ve iş gücü açısından kısıtlılıklar, kırsal kadar kentleri de gıda açısından güvensiz hale getirmektedir. Bu sonuçlar itibariyle, giderek daha fazla kentleşen dünyada, nüfus dağılımında önemli dönüşümler gerçekleştirmek kaçınılmaz bir hal almaktadır.

Küresel ölçekte göç ve kentleşme süreçlerinin kırsal alanlar üzerinde etkileri, farklı düzeylerde olsa da Avrupa kıtası için de önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu sebeple, Avrupa'daki demografik değişim giderek daha büyük bir politika zorluğu haline gelmektedir. Kırsal bölgeler Avrupa nüfusunun %28'ini oluşturmaktadır. Ancak, tarım yeniden yapılandırıldıkça ve nüfus ve istihdam giderek daha fazla kentsel merkezlerde yoğunlaştıkça, son on yıllarda küçülen nüfus birçok kırsal bölge için normal bir gidişat haline gelmiştir. 2050'ye kadar kırsal bölgelerin nüfusunun 7,9 milyon azalacağı tahmin edilmektedir (ESPON, 2020, s. 2).

Günümüz dünyasında çoğu ölkede, kırsal nüfusun kentlere göç etmesini engelleyici politikaları yoğun şekilde hayata geçirme

amacındadır. Kırsal nüfusun kente göçünü engellemeye yönelik bu politikalar, hem yerel hem de küresel olarak gıda tedarik zincirinde önemli etkilere sahip olabilecek kırsal iş gücü kaybını önleme amacındadır. Ayrıca kentsel nüfustaki artış mal ve hizmetlere olan talep ile temel kaynakların, konut ve tüketim mallarının fiyatını artırarak çevre ve hizmet kalitesini önemli ölçüde düşürmektedir (Herranz, 2020).

2013 Dünya Nüfus Politikaları Raporu'na göre veri elde edilen 185 ülkedeki hükümetlerin %80'i kırsaldan kentsele yönelik göçü azaltma politikaları oluşturmuştur. Bu oran 1996'da %38'idi(UN,2013, s.8). Kırsaldan kente yönelik göç oranı Afrika ve Asya'daki düşük ve orta gelirli ülkelerde daha yüksek seviyedir (Tacoli vd., 2014). Kırsaldan kente yönelen bu kaçış kırsal nüfusun azalması, kırsal kalkınmaya yeterli ilgi ve desteğin verilmemesi, doğal kaynakların aşırı sömürülmesi, büyük çiftliklerin ve monokültürün yaygınlaşması ve iklim değişikliğinden kaynaklanan çevresel bozulmaya bağlı sosyal, ekonomik ve ekolojik değişiklikler ve kayıplar gibi eğilimlerin artmasına neden olmaktadır.

Bulgular, Sahra Altı Afrika ve Asya'dan Latin Amerika ve Karayipler'e kadar kırsal nüfusun yaşlanmasının evrensel bir eğilim olduğunu göstermektedir: kırsal alanlarda yaşayan yaşlı insanların oranında bir artış ve genç insanların oranında ise

düşüş vardır (HelpAge International, 2014, s. 3) . Avrupa'daki çoğu kırsal alan, özellikle çalışma çağındaki (20-64 yaş) ve genç (20 yaş altı) nüfus açısından uzun vadeli bir azalmayla karşı karşıyadır. Bu eğilim, bölgeler arası sosyoekonomik eşitsizliklerin daha da kötüleşmesi yoluyla hem kentsel hem de kırsal alanlarda farklı sonuçlar doğurabilmektedir (European Union, 2023). Göçle birlikte kırsal alanda nüfus ve ekonomik faaliyetlerde düşüş yaşanabilir. Bu, kırsal ekonomiler, tarım ve genel topluluk dinamikleri için olumsuz sonuçlar doğurabilir. Nitelikli ve eğitilmiş bireylerin kırsal alanlardan şehirlere göçü "beyin göçü" etkisine yol açabilir. Nitelikli işçi kaybı kırsal kalkınmayı engelleyebilir ve kırsal bölgelerdeki büyüme potansiyelini sınırlayabilir (IIPS, 2023). Göç etme eğiliminin daha çok genç ve çalışma çağındaki iş gücünden oluşması kırsal alan nüfusunun kentlere oranla daha hızlı yaşlanmasına neden olmaktadır. Yaşlı nüfusun üretim ve girişimcilik açısından etkinliğinin düşük olması, kırsal yatırımların azalmasına, kaynakların atıl kalmasına ve dolayısıyla ulaşılmış olan seviyenin gerisine düşme yönünde etkiye neden olur.

Kentleşmenin kazandığı nüfus artış hızı, kırsal nüfus aleyhine doğru yükselme eğilimindedir. Kırsal alanda çözüm bekleyen ancak yeterli ilgi görmeyen sorunlar, nüfusun kentlerde yoğunlaşmasıyla birlikte kentsel alanlarda daha görünür

olmaktadır. Bu nedenle kentsel sorunların çözümü için büyük oranda kırsal alanların sorunlarını çözmek gerekmektedir.

Kentlere Yönelik Göçleri Azaltma Stratejisi Olarak “Kırsalda Tutma”

Küresel bir eğilim olan kentleşme, homojen bir dağılıma sahip olmayıp ülkeler arasında ve ülke içinde farklılıklar göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde kentleşme nispeten doyuma ulaşmış, kırdan kente olan göç azalmıştır. Ancak bu ülkeler için de uluslararası göç önemli bir sorundur. Gelişmekte olan ülkeler ise kentleşme sürecine Batılı ülkelere göre daha yakın bir zamanda başladığından bu süreç daha hızlı ve sorunlu bir şekilde gerçekleşmeye devam etmektedir. Ayrıca bu ülkelerde belli başlı cazibe merkezi konumunda olan büyük kentleri, nüfusu kendine çekerek, kentler arasında dengesizliğe giden bir sürece neden olmaktadır. Hızlı nüfus artışı, ciddi konut, altyapı ve hizmet eksikliklerinin yanı sıra aşırı kalabalıklaşan küresel Güney'deki birçok şehir için büyük birer zorluktur. Bu nedenle geliştirmekte olan ülkelerdeki çoğu politikacı mevcut kentleşme süreci ve geleceğine ilişkin olarak endişelidir. Ancak bu süreci yönetmek, kentlere olan göçü engellemek veya azaltmak kolay değildir.

İnsanların serbest dolaşımıyla ilişkili faydalara rağmen, hükümetler genellikle potansiyel kırsal göçmenlerin şehirlere

taşınma özgürlüğünü kısıtlayarak ve/veya yerlerinde kalmalarını sağlamak için yetkilerini genişleterek kentsel göçü düzenlemeye çalışırlar (Dufhues vd., 2021, s. 553). Kırdan kente göçü azaltmada benimsenen temel stratejiler ise şunlardır: (UN, 2016, s. 19): Büyük kent merkezlerinin nüfusunu daha küçük kentlere, banliyölere veya kırsala dağıtmak; büyük kent merkezlerindeki sanayiye kırsala taşımak, kırsalda sanayi kurmak veya kurulu olanları kırsalda tutacak teşvikler vermek; kırsal kalkınma stratejilerini teşvik etmek. Nüfus ve istihdam giderek kent bölgelerine kaydıkaç kırsal alanlar giderek daha hızlı biçimde iş gücünü kaybetmekte, nüfusu azalan kırsalda tarım başta olmak üzere üretim süreçleri kesintiye uğramakta ya da tamamen ortadan kalkabilmektedir.

Geçmişten günümüze kadar olan süreçte nüfusun belli şehirlerde toplanmasının ortaya çıkardığı olumsuzlukları gidermek için hükümetler çeşitli önlemler almak zorunda kalmışlardır. Kentleşmeyi ve sosyoekonomik gelişmeyi yönlendirmek, bölgesel dengesizlikleri önlemek, sosyal ya da politik kontrolü sağlamak veya devam ettirmek amacıyla kırsal alandan kentlere olan göçü önleyici, kısıtlayıcı veya tamamen yasaklayıcı yollara gidebilmektedirler. Bunlar arasında genel olarak kır nüfusunun kente girişini engelleyecek bir takım zorlama veya kısıtlamalar ile kır

nüfusunu kırdı tutmayı amaçlayan destekleyici ve teşvik edici uygulamalar vardır. Demokratik rejimlerde göç, daha çok kırsal alanda kalmayı teşvik edici politikalarla yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Ancak daha otoriter ülkelerde ise göç hakkını kısıtlayan veya engelleyen çeşitli zorlayıcı uygulamalarla süreç yönetilmeye çalışılmaktadır.

Şehirlere Göçü Yasaklama veya Kısıtlama Yoluyla Nüfusu Yerinde Tutma

Konutun ve toprağın yetersiz ve pahalı hale gelmesi, altyapının göçle paralel olarak büyüyememesi, kamusal hizmet sunumunda yetersizliklerin ortaya çıkması ve bölgesel dengesizlikler gibi pek çok sorun, kentsel büyümenin sınırlandırılması gereğini ortaya koymaktadır. Anayasal bir güvence ile temel haklardan biri olan yerleşme hürriyeti bile bu sorunları çözmek amacıyla kısıtlanabilmektedir. Yerleşme özgürlüğünün olması onu sınırlayan veya işleyişini belirleyen bir düzenlemenin olmayacağı anlamına gelmemektedir. Nihayetinde iç göçü çeşitli düzenlemelerle yöneten ülkelere rağmen (Sovyetler Birliği, Çin gibi), göçe yönelik herhangi bir düzenlemenin olmadığı ülkeler çoğunluktadır. İyi yönetilen göçlerin sosyoekonomik faydalarına rağmen tam tersi durumda da ciddi sorunlara neden olmaktadır. İşte bu gereklerle göçün herhangi bir denetime veya düzenlemeye

tabi tutulmadığı ülkeler de sosyal ve ekonomik nedenlerle göçe yönelik önleyici önlemler almak zorunda kalmış ve kalmaktadır.

Dünya çapında komünist rejimler nüfus kayıtlarını tutmak, ekonomik planlama, refah dağıtımı ve sosyal kontrol için gerekli olan iç göçü sınırlayan bir tür ikamet kaydı sistemini kullanmışlardır. Sovyet uydu devletlerinde kayıt kurumları propiskaya¹, Doğu Asya'da ise hukouya² dayanıyordu. Her ne kadar propiska ve hukou tarihsel olarak birbirlerinden bağımsız olarak gelişmiş olsalar da, her ikisi de Rusya ve Çin'in eski feodal kültürel ve siyasi kurumlarıyla derinden bağlantılıdır. Bu kurumlar, yüzyıllar boyunca hayatta kalmış (Chekirova, 2019, s. 148-149) ve bugün farklı formlarda da olsa hala varlığını korumaktadır.

¹ Propiska, Sovyetler Birliği döneminde geliştirilen ve vatandaşların belirli bir şehirde veya bölgede yaşama, çalışma ve kamu hizmetlerine erişim haklarını devlet iznine bağlayan zorunlu bir ikamet kayıt sistemidir. Bu sistem, vatandaşların yer değiştirme özgürlüğünü kısıtlayarak nüfus hareketliliği (iç göç) üzerinde kontrol sağlamayı amaçlamıştır (Buckley, 1995).

² Hukou, vatandaşların doğdukları yer temelinde kırsal veya kentsel nüfus olarak kayıt altına alınmasını öngören ve bu statüye bağlı olarak sosyal hizmetlere erişimlerini düzenleyen bir hanehalkı kayıt sistemidir (Chan ve Zhang, 1999). Bu sistem, iç göçü kontrol altında tutmak ve büyük kentlerde aşırı nüfus birikmesini önlemek için Çin Halk Cumhuriyeti tarafından 1950'lerin sonlarında uygulamaya konulmuştur (Chan, 2009). Bir kişinin hukou'sunda ikili bir sınıflandırma vardır. Birincisi, genellikle kırsal/kentsel alan olarak adlandırılan kişinin ikametgahıdır. İkincisi ise genellikle tarımsal/tarım dışı kategori olarak adlandırılan kişinin sosyoekonomik uygunluğudur (Kuang ve Liu, 2012).

Sovyetler Birliği'nin kentleşme süreci Batı'ya kıyasla geri kalmıştır. 1900 yılında kent sakinleri Rusya nüfusunun %13'ünü oluşturmaktaydı. 1930'da kentleşme oranı iki katına çıkmış ve 1960'da daha da artmıştır. Rusya şehirleri, hızla büyümeye devam etmiş; çektikleri kırsal nüfusu ve çevreyi olgunlaştırıp sindirememiştir (Makhrova vd., 2013, s. 131-132). Sovyet dönemi göçü, 1970'lerden önce gönüllü iş gücü akışlarından ziyade büyük ölçüde hızlı sanayileşme ve ekonomik planlama hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir. Özellikle 1920'ler ile 1960'lar arası dönemde kırsal alandan kentlere büyük göçler olmuştur. Ancak 1932'den beri Sovyetler Birliği içindeki hareketliliği kontrol etmek için bir iç pasaport rejimi uygulamaya konulmuştur. Özellikle bir şehirde yaşama yetkisi (sağlık hizmetleri, okullar, diğer kamu hizmetlerinden yararlanma vb.), yalnızca ikamet izni (*propiska*) olanlara verilmiştir (Becker vd., 2012, s. 33).

Sovyet göç politikası, iş gücünü yeniden dağıtmak amacıyla esas olarak iç göçe odaklanmıştır. Devlet, önemli doğal kaynak yataklarına sahip seyrek nüfuslu bölgelere yeniden yerleşimi teşvik ederek iç göçü düzenlemeye çalışırken milyonlarca insan Sovyet cumhuriyetleri arasında taşınmıştır. Hareketlilik kısmen kayıt (*propiska*) sistemiyle düzenlenmiş ancak bu sistem, göçü önemli ölçüde engelleyememiş, aile bağlantıları ve iş fırsatları gibi faktörlere dayanarak iç ve

cumhuriyetler arası göç devam etmiştir. Kırsal nüfus, nüfusu daha yoğun olan kentlere göç etmiştir (Chudinovskikh ve Denisenko, 2017). Bu kısıtlamaya rağmen 250.000'den az nüfusa sahip küçük şehirlerin sayısı 1959-88 yılları arasında 250'den 177'ye düşerken, 1 milyondan fazla nüfusa sahip şehirlerin sayısı 3'ten 23'e yükselmiştir. Göç denetimi uygulanan şehirler daha büyük olma eğilimindeydi. İdari göç kısıtlamalarına tabi olmayan şehirlerin büyüme oranları, göç denetimi uygulanan şehirlerden 2-3 kat daha hızlı ve yüksek olmuştur. Katı göç kısıtlamalarına tabi Cumhuriyet başkentleri 1980-88 yılları arasında diğer şehirlerden daha hızlı büyümüştür (Gang ve Stuart, 1999).

Propiskanın yokluğu, bir göçmeni veya vatandaşı devlet faydalarının dışında bırakır. Sovyet propiskası ikamet kaydının yapılmasını ve sakinlerin sosyal refah sistemine entegre edilmesini sağlamıştır (Turaeva, 2022, s. 2-3). Bu sistem, Sovyet döneminde özellikle kırsal alanlardan şehir merkezlerine göçü kontrol etmek ve şehirlerin nüfus yoğunluğunu düzenlemek amacıyla kullanılmıştır. Propiska sistemi Sovyet dönemi boyunca iç göçü sınırlama ve şehirlerdeki nüfus yoğunluğunu düzenleme amacı taşıırken, günümüzde daha çok bir ikamet kaydı ve bazı kamu hizmetlerine erişim aracı olarak işlev görmektedir.

Çin’de ise vatandaşların ikamet yerlerini ve buna bağlı olarak aldıkları sosyal hizmetleri belirleyen bir tür yerleşim kaydı olarak bilinen hukou sistemi dikkate değerdir. Hukou, vatandaşların hangi şehirde, kasabada veya kırsal bölgede ikamet ettiğini kayıt altına alan bir tür kimlik belgesidir. Bu sistem, Çin’in göçmenlik politikaları ve sosyal refah sistemiyle yakından ilişkili olup, tarihsel olarak halkın belirli bölgelerde yaşamasını kontrol etmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu yerleşim kaydı, ülkenin demografik yapısını düzenlemede önemli rol oynamaktadır.

Çin’de göç politikalarının temel araçlarından olan hukou sistemi günümüzde de uygulanmaktadır. Yerel hukou sahipleri, şehirlerinde vasıflı işlere, eğitime, sosyal yardımlara ve diğer fırsatlara daha kolay erişim sağlarken; kayıtsız göçmenler bu alanlarda marjinalleşmektedir. 280 milyondan fazla iç göçmen, hukou sistemi dışında şehirlerde ikamet etmekte ve çalışmaktadır. Bu kişiler, hanehalkı kaydının olmaması nedeniyle aslında kendi ülkelerinde belgesiz vatandaşlar olarak kabul edilen “yüzen nüfus” olarak adlandırılmaktadır (Chekirova, 2019, s. 31).

Çin’in hızlı kentleşme süreci benzersiz bir yol izlemiş ve ülkeyi çok kısa bir sürede dönüştürmüştür. Hızlı kentleşme sonucunda çeşitli sorunlar ortaya çıkmış ve yeni bir kentleşme

politikasına ihtiyaç duyulmuştur (Wang vd., 2015, s. 279). Çin’de sağlıklı kentleşme politikasının bir aracı olarak hayata geçirilen Yeni Kentleşme Planının (2014-2020) dört ana hedefi bulunmaktadır. Birincisi, kırsal göçmenlerin düzenli bir şekilde kent sakinlerine dönüşmesini teşvik etmektir. İkincisi, kentleşme kalıplarını optimize etmektir. Üçüncüsü, kentlerin sürdürülebilirliğini artırmaktır. Dördüncüsü kent-kır entegrasyonunu teşvik etmektir (Xinhua News Agency, 2014).

Bu bağlamda nüfusun büyük şehirlerden küçük şehirlere ve kıyıda iç/batı bölgelere kaydırılması söz konusudur. Kıyı kenti kümelenmeleri yenilikçi endüstrileri üstlenmeye, eski ve daha az verimli olanların ise iç/batı bölgelere taşınması teşvik edilmektedir (Chu, 2020, s. 8). Söz konusu plan; katı kentsel ikamet kurallarının kısmen gevşetilmesi, insan odaklı kentleşmeye doğru hareket ve özellikle kırsal alanlar açısından kırsal alanlarda gerçekleşmesi beklenen değişiklikler dahil olmak üzere yeni politika hedeflerini ana hatlarıyla açıklamaktadır (Wang vd., 2015, s. 279). Yeni plan, 5 milyon ve daha fazla nüfusa sahip kentler için sıkı kısıtlamalar getirmektedir. Daha küçük kentler ise belirli şartları karşılayan kırsal göçmenlere açılması istenmektedir. Bu şartlar arasında belli bir süre ikamet etme, değerli istihdam pozisyonunda bulunma, sosyal güvenlik programlarına belirli bir süre katılma yer almaktadır (Chu, 2020, s. 3).

Kazakistan'da 1991'de bağımsızlığını kazandıktan itibaren hükümet tarafından kırsal göçü azaltmak ve iç göçü yönlendirmek için çeşitli düzenleyici ve müdahaleci politikalara başvurulmaktadır. Bu göçün eski (Almatı) ve yeni başkente (Nursultan-Astana) yönelmesiyle birlikte kentsel kamusal yatırımlar göç hızına yetişememiş ve bu durum yöneticiler arasında endişelere neden olmuştur. Bu endişelerle inşaat sektöründe sıkı kontroller başlamış, arsa ve ruhsatların belirlenmesinde sınırlamalara gidilmiştir. Bu kısıtlamalar ise konut fiyatlarını yükseltmiştir (Dufhues vd., 2021).

Moğolistan'da 2000'lerde başlayan iç göç genellikle kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru ve büyük oranda ise Başkent Ulan Batur'a yönelmiştir. Hızlı nüfus akışı ve şehrin altyapısı ve kamu hizmetleri üzerindeki artan baskı göz önüne alındığında, hükümet iç göçü kısıtlamak için 2017'de göçmenlerin yeni ikamet yerlerinde kayıt yaptırmalarını engelleyen bir yasak getirmiştir. Kayıt, bireylerin temel kamu hizmetlerine ve resmi istihdam fırsatlarına erişmeleri ve yasal destek almaları için bir ön koşuldur. Kayıtlı olmayan hanelerin konut talep etmeleri veya arazi kullanma izni almaları da yasal olarak mümkün değildir (Schoening, 2020, s. 20).

Vietnam’da ise Ho khau olarak bilinen hanehalkı kayıt sistemi, 50 yılı aşkın süredir ülkedeki yaşamın bir parçası olmuştur. Sistem, devletin ekonominin ve vatandaşlarının yaşamının doğrudan yönetiminde daha güçlü bir rol oynadığı bir zamanda, kamu güvenliği, ekonomik planlama ve göçün kontrolü aracı olarak uygulanmıştır (World Bank, 2024). Ho Khau Çin’in hukou’suna benzemektedir. Savaş sonrası dönemde gıda dağıtımı ve sübvansiyon döneminde iş tahsisi için bir araç ve 1980’lerdeki ekonomik reformlardan sonra kentsel göçü sınırlamanın bir aracı olmuştur. 1980’lerin sonlarından itibaren ise gelişen şehirlere yönelik göçü sınırlamak için uygulanmıştır. Bu sistem göçmenlerin kamu eğitimi, sağlık hizmetleri, sigorta gibi temel hizmetlere erişimini sınırlayarak onları sosyoekonomik istatistiklerden, yerel örgütlerden ve mali yardımlardan dışlamaktadır (VnExpress, 2017).

Çeşitli uygarlıklara başkentlik yapmış olması, taşıdığı ekonomik ve coğrafi özellikler İstanbul’u dünyanın en kalabalık şehirlerinden biri yapmıştır. Ancak bu kalabalıklaşmanın hem şehir ölçeğinde İstanbul için hem de ulusal ölçekte ülke için önemli etkileri olmuştur. Aşırı kalabalıklaşma asayişten, işsizliğe, konut ve altyapıya ilişkin pek çok sorunu beraberinde getirdiğinden, İstanbul’a olan nüfus akının da kontrol altına alınması gündeme gelmiştir.

Osmanlı'da kökü XVI. yüzyıla kadar uzanan göç hareketi ekonomik sıkıntılar, can ve mal güvenliği açısından başta İstanbul olmak üzere güvenli görülen büyük şehirlere yönelmiştir. İstanbul'a gelen göç, taşradan elde edilen gelirlerde önemli bir azalmaya neden olduğundan devlet görevlileri şehir nüfusunu azaltmak, hiç olmazsa nüfusu kontrol altında tutmak için çeşitli tedbirlere ihtiyaç duymuştur. İstanbul'a yerleşmelerin yasaklanması, belli bir süre sonra gelmiş olanların geri gönderilmeleri, İstanbul'a iş bulmak maksadıyla gelmiş olanların kefalete bağlanması kararlaştırılmıştır. Yurt içinde seyahat için gerekli hale getirilen bir yolculuk izni mürur tezkeresi ile düzenlenmiştir. Alınan bu tedbirler daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. XIX. yüzyılda men-i mürur (yol izni) için hazırlanan nizâmnâmeler güncellenerek uygulanmış ve çeşitli fermanlar yayınlanmıştır. İstanbul için alınan önlemler yeterli olmadığından kapsam genişletilmiştir. Şöyle ki bir kaza içinde bir köyden başka köye geçmek isteyenlere düzenlenmeyen bu belge bir kazadan diğerine geçmek isteyenler için de istenmiştir. Ancak tüm bu uygulamaların başarılı olduğu söylenemez (Çadırcı, 1993, s. 170-172; Demirtaş, 2009, s. 753).

Kırsal Alana Yönelik Yatırım ve Desteklerle Nüfusu Yerinde Tutma

Kırdan kente göçün başlıca nedenleri daha iyi eğitim, gelir, istihdam ve iş fırsatları arayışı, yoksulluk, işsizlik, kıtlık, iklimsel koşullara bağlı tarımsal gelir kaybı ve kırsal alanlardaki yetersiz sosyal olanaklar şeklinde sıralanabilir. Göçe neden olan eksikliklerin giderilmesi veya büyük oranda ortadan kaldırılmasıyla göç önlenmeye çalışılmaktadır.

Nüfusun kentleşmesi ve kırsal nüfusun azalma eğilimine girmesi başta kentleşme seviyesi yüksek olan gelişmiş ülkeler için ciddi bir sorun iken, bugün gelişmekte olan ülkeler de benzer bir sorunla karşı karşıyadır. Gelişmiş ülkelerde kentsel nüfusun yaşlanması, kırsal nüfusun azalması ve genel bir sorun olarak nüfus artış hızının yavaşlaması söz konusudur. Gelişmekte olan ülkelerde ise kırsal alanın yetersiz sosyoekonomik koşullarına eşlik eden nüfus artışı, kentlere göçün önemli nedenlerinden biridir.

Kentleşmiş ülkelerdeki azalan kırsal nüfus karmaşık bir yönetim sorunu haline gelmiştir. Bu durum çoğunlukla dünyanın daha zengin bölgelerinde, özellikle Avrupa'da geçerlidir. Büyüyen kentsel ve küçülen kırsal bölgeler arasında dengeli bir ekonomik kalkınma sağlamak için kırsal kalkınmanın yeniden düşünülmesini gerektirir (World Mapper, 2018).

Kırsal alanda kalmayı sağlayan teşviklerin artırılması kırsal nüfusu yerinde tutmaya katkı sağladığı gibi uluslararası göçü önlemeye de önemli katkı sunmaktadır. Sahra Altı Afrika'nın 21 ülkesinin verilerine göre, kentsel alanlara göç eden kişiler ortalama olarak uluslararası göç niyetleri geliştirme olasılığı en yüksek olanlardır (Cattaneo vd., 2022). Bu nedenle kırdan kente göçün, uluslararası göçün potansiyel bir itici gücü olduğu kabul edilebilir.

Kırsal göç sorunlarının; iyileştirilmiş altyapı olanaklarının sağlanması, bölgesel farklılıkların giderilmesi için kaynakların adil bir şekilde dağıtılması, istihdam yaratılması, beceri kazandırılması, girişimciliğin teşvik edilmesi, toprak reformlarının yapılması, okuryazarlığın artırılması, mali yardım ve kredi olanaklarına kolay erişimin sağlanması gibi çok boyutlu eylemlerle ele alınması önem taşımaktadır (Ministry of Rural Development Government of India, 2023). Birçok gelişmekte olan ülke, istihdam yaratma, altyapı geliştirme, küçük çiftçiler için krediye erişim, sağlık hizmetleri sunumu, eğitim iyileştirme, arazi reformu vb. konulara odaklanan kırsal kalkınma stratejileri kullanmaktadır. Bu tür müdahalelerin temel motivasyonu kırsal alanlardaki yaşam kalitesini iyileştirmek olsa da, bu tür programların bir sonucu da kırsaldan kente göçü azaltmaktır (Tiwari, 2017). Gelişmekte olan ülkelere yapılan kırsal kalkınma yardımlarındaki artışların

bu ülkelerden göçü azalttığı, daha fazla kentsel yardımın ise tam tersi etki ortaya çıkararak yüksek göç oranları ürettiği ifade edilmektedir. Bu kapsamda 15 yıllık bir zaman serisi boyunca 103 gelişmekte olan ülkeden oluşan bir örneklemin analizi³, kırsal kalkınmaya yönelik yardımın, yardım alan ülkelerin göç oranlarıyla negatif bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, kırsal yardımın kamu sektörü istihdamı veya yardıma dayalı kırsal kalkınmanın diğer yönleri üzerindeki olumlu etkileri sebebiyle de göçü engellemesi mümkündür (Gamso ve Yuldashev, 2018). Bu etkiler; kırsal göç oranı yüksek olan pek çok ülkede kırsal alanda kalmayı, kentlere göre avantajlı duruma getiren stratejilerin olumlu sonuçları olacağına işaret etmektedir.

Bu bağlamda, bazı ülke örnekleri üzerinden kırsal alana yapılan yatırım ve desteklerin, nüfusun yerinde kalmasını teşvik eden uygulamaları incelenecektir.

Brezilya, kırsal yerleşim alanlarında yaşayan nüfusu yerinde tutmak için çeşitli politikalar uygulamaktadır. Bu politikaların temel amacı kırsal bölgelerdeki yaşam koşullarını iyileştirilerek

³ Gamso ve Yuldashev (2018) çalışmalarında, kırsal ve kentsel kalkınma yardımlarının göç üzerindeki farklı etkilerini incelemektedirler. Yazarlar, kırsal kalkınma yardımlarının göçü azaltacağı, kentsel yardımların ise artıracığı yönünde hipotezler öne sürmekte; bu hipotezler 1995–2010 yıllarını kapsayan 103 ülkeye ait veri setleriyle (AidData'dan alınan yabancı yardım verilerini ve İstihdam Araştırmaları Enstitüsü'nden alınan göç verileri kullanılmış) test edilmektedir.

iç göçü engellemeye ve kırsal ekonomileri güçlendirmeye çalışmaktır.

Brezilya’da yoksulluğu azaltmak ve gelir dağılımını iyileştirmek için Bolsa Família Programı uygulanmaktadır. 2003 yılında uygulanmaya başlanan bu programın odağında çocuklar, gençler ve kadınlar vardır. Program belirli bir gelirin altındaki ailelere aylık olarak süresiz nakdi yardım yapma esasına dayanmaktadır. Programın ilk amacı ülkedeki mevcut yoksulluğu hafifletmektir. İkincisi ise yoksul ailelerdeki çocukların yaşam standartlarını iyileştirerek beşeri sermayeye yatırımları artırmaktır (Glewwe ve Kassouf, 2012, s. 505; Kesgin, 2021, s. 198). Bolsa Família’nın eğitim ayağındaki sonuçlarına bakıldığında olumlu etkilerinin kız öğrenciler üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Programın okullaşma üzerindeki olumlu etkileri 15-17 yaşlarındaki çocuklarda yoğunlaşmıştır. Bolsa Família; kızların okula katılımını %8,2, eğitime devamlarını kırsal alanda 15-17 yaş grubu için %22,5, kentsel alanda %18, kırsal alanda 6-14 yaş grubu için %14,6 artırmıştır (de Brauw vd., 2015).

Bolsa Família Programı, Brezilya’da yoksulluğun hafifletilmesi, çocukların eğitime erişiminin artırılması, temel sağlık hizmetlerine katılımın teşvik edilmesi, çocuk ölümlerinin azalması, okul terk oranlarının düşmesi gibi olumlu sonuçları

olmakla birlikte ancak, nesiller arası yoksulluk döngüsünün ortadan kaldırılması ve beslenme gibi yapısal sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır (Saad-Filho, 2015; Neves vd., 2022; Çakmak, 2023). Her ne kadar program kırsal hanelere yönelik doğrudan destek yoluyla iç göç baskısını azaltma amacı taşısa da, kırsaldan kentlere yönelen göçün kalıcı olarak önlenmesine dair kanıtlar yeterince güçlü değildir.

Hindistan’da kırsal kalkınma, kırsal nüfusun baskınlığı ve ülkenin genel sosyoekonomik dokusundaki hayati rolü nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Kırdan kente göçün temel nedenlerinin ele alınması kırsal kalkınmanın önemli bir unsurudur. Kırsal alanlar genellikle yetersiz gelir, temel hizmetlere sınırlı erişim ve ekonomik fırsatların eksikliği ile karakterize edilen kalıcı yoksullukla boğuşmaktadır. Kırsal alanlarda istihdam fırsatları oluşturularak yaşam koşulları iyileştirilerek ve temel kolaylıklar sağlanarak kent merkezleri üzerindeki baskı azaltılabilir ve dengeli bölgesel kalkınma desteklenebilir (Shelke, 2024). Bu kapsamda Hindistan’da Kırsal Kalkınma Bakanlığı tarafından birçok kırsal kalkınma programı hayata geçirilmiştir. Bunlardan “The Swarnjayanti Gram Swarozgar Yojana - SGSY” programı kırsaldaki yoksulların kendi işlerini kurmalarına imkân vermektedir. SGSY’nin temel amacı yardım alan yoksul ailelere (swarozgariler) banka kredisi ve devlet sübvansiyonu

karışımıyla gelir getirici varlıklar sağlayarak onları yoksulluk sınırının üzerine çıkarmaktır. Program, yoksulların yeteneklerine ve her bir bölgenin potansiyeline dayalı olarak kırsal alanlarda çok sayıda mikro işletme kurulmasını amaçlamaktadır (Rajamohan ve Dhanabalan, 2011, s. 234-235). Ayrıca dar gelirli aileleri ev sahibi yapmak için “Pradhan Mantri Awas Yojana-Kırsal” projesi hayata geçirilmiştir. Bu projeye güvenli ve emniyetli konutlar yapılarak milyonlarca kırsal ailenin yaşam koşullarını dönüştürmede önemli ilerleme kaydedilmiştir (Ministry of Rural Development Government of India, 2024).

Mahatma Gandhi Ulusal Kırsal İstihdam Garanti Programı (MGNREGA); Hindistan’daki her kırsal haneye yılda en az 100 günlük istihdam garantisi sağlamaktadır. MGNREGA’nın temel hedefi sürdürülebilir kırsal kalkınmayı teşvik ederek kırsal hanelerin geçim güvenliğini artırmaktır. İstihdam ise büyük oranda sulama sistemleri, kırsal yollar, orman yönetimi gibi kırsal kalkınmayı destekleyen altyapı projelerinde gerçekleşir (Ministry of Rural Development Government of India, 2025). Bu ve benzer projelerle, kırsal yerleşim alanlarındaki nüfusun yaşam standartlarını yükseltmek ve göçü engellemek amaçlanmaktadır. Ancak, hanelerin büyük bir kısmının MGNREGA’nın faydalarından yararlanmasına rağmen çalışılan gün sayısının çok az olması, düşük kazanç ve ödemelerin

düzenli yapılmaması nedeniyle kırsaldan kente göç durdurulamamıştır. Dolayısıyla MGNREGA'nın göçü engellemede başarısız olduğu söylenebilir (Kumar ve Deogharia, 2017, s. 110-111).

Mısır'da yoksul kesimi desteklemek için 2015 yılında Tekafül ve Karama programı hayata geçirilmiştir. Tekafül ve Karama; yoksul ve en kırılgan kesimlere, yani çocuklu yoksul ailelere, yoksul yaşlılara ve ağır engelli kişilere gelir desteği sağlamayı amaçlayan bir nakit transfer programıdır. Tekafül faydalanıcıları orantısız bir şekilde kırsal kesimdedir ve bu durum Mısır'daki yoksulluğun coğrafyasını ve uygulama sırasındaki coğrafi hedeflemeyi yansıtmaktadır. Kentli hanelerin Tekafül'e başvurma olasılığı daha düşüktür. Kentsel bölgelerdeki yoksul hanelerin sadece %9'u Tekafül'den yararlanırken, kırsal bölgelerdeki yoksul hanelerin %18'i Tekafül'den faydalanmaktadır (Kurdi vd., 2018). Bu program, kırsal nüfusu yerinde tutmayı ve sosyal eşitsizlikleri azaltmayı amaçlamaktadır.

Avrupa'da azalan kırsal nüfusu artırma yönünde mali desteklerin sunulması söz konusudur. Özellikle İtalya ve İspanya'da kırsal kesimdeki kasaba ve köyler, azalan nüfuslarını canlandırmak için belli şartlarla maddi teşvikler kullanılmaktadır. İtalya'nın güneyindeki Puglia bölgesindeki Presicce-Acquarica

kasabası, yeni sakinlerine taşınmaları için 30.000 avroya kadar ödeme yapma kararı almıştır. Yine İrlanda da “Yaşayan Adalarımız” projesi kapsamında adalardaki terk edilmiş ve harap durumdaki mülklerin iyileştirilmesi ve kullanımını artırmak için para hibesi yapmaktadır (euro news, 2023).

Bunlara ek olarak şehirden taşınmayı ve kırsal alana yerleştirmeyi içeren politikalar da bulunmaktadır. Bazı ülkeler kent nüfusunu kırsala yönlendirmeye yönelik ciddi destekler vermektedir. Örneğin (World Economic Forum, 2022), dünyanın en büyük nüfusuna sahip şehirlerden biri olan başkent Tokyo’nun nüfusunu azaltmak ve azalışa geçen kırsal nüfusu artırmak hükümetin gündemindedir. Bu kapsamda 2027 yılına kadar 10 bin kişinin kırsal alana dönmesi amaçlanmaktadır. Başkentten taşınan ailelere çocuk başına yaklaşık 7500 dolar ödenmesi söz konusudur.

Sonuç

Kentlerin sağlıklı bir şekilde büyümeye devam etmesi, kentleşme sürecini nasıl yönettiğiyle yakından ilgilidir. Bu kapsamda planlı göç büyük oranda kentsel gelişme üzerinde olumlu etkilere sahip olabilirken, denetlenemeyen ve kontrolden çıkmış bir göç hem kırsal hem de kentsel alanlarda çeşitli zorluklara neden olmaktadır.

Kırsal ve kentsel alanlarda karşılaşılan birçok sorunun kaynağı, hızlı ve plana dahil olmadan yapılan veya yapılmasına müsaade edilen göç hareketleridir. Sosyoekonomik ve ekolojik pek çok nedene bağlı olarak daha çok kırsaldan büyük kentlere yönelen göçle birlikte kırsal alanda ekonomik ve insan gücü açısından önemli kayıplar yaşanırken, gidilen şehirlerde altyapı, temel kentsel mal ve hizmetler, istihdam ve konut gibi pek çok alanda sorun ve kısıtlılıklar baş gösterir. Nihayetinde kentsel altyapı, mal ve hizmetler belli bir nüfus yoğunluğuna göre planlanır. Bu anlamda göç, terk edilen ve hedeflenen yerleşimler için ciddi sıkıntılara neden olduğundan bu sorunların çözümü için kentsel büyümenin sınırlandırılması veya nüfusun kırsalda kalmasını teşvik edecek stratejilere ve planlara daha fazla odaklanmak gerekir.

Dünya’da kırsal nüfus yaşlanmakta ve çoğu kırsal alan nüfussuzlaşmaktadır. Kırsal alanda ana geçim kaynağı tarım olsa da tarımın yanında veya dışında tarım dışı sektörlerin de desteklenmesi ve yaygınlaştırılması gerekli hale gelmiştir. Alternatif geçim kaynaklarının ve bunlara uygun altyapının yaygınlaşması, buraların çekim gücünü artırabilir. Bu alternatif sektörlerin çeşitlenmesi kırsal alanın canlı kalmasına, mevcut altyapının korunup geliştirilmesine ve nüfusun daha genç bir yaş ortalamasına sahip olmasına katkı sunabilmektedir.

Kırsal alanlarda yerel kaynakları verimli kullanma ve altyapının sağlanması gibi elverişli bir ortama ihtiyaç vardır. Bu çerçevede enerji, iletişim, ulaşım, güvenlik gibi altyapı olanaklarının sağlanması kırsal girişimcilik faaliyetlerinin gelişmesine katkı sağlar. Kırsal bölgelerin yaşam kalitesini artıran bu tür uygulamalar kırsal nüfusun yerinde kalmasına destek olur.

Küresel kentleşme eğiliminin yol açmış olduğu göç, büyük kentlerde nüfus yoğunluğunu artırmış ve mega kentleri doğurmuştur. Bu göç eğilimi hem kentler hem de kırsal alanlar için ciddi sosyoekonomik sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sorunların çözümü bağlamında göçün yönetilmesi ve kırsal nüfusun yerinde tutulmasına ilişkin farklı uygulamalar ve stratejiler hayata geçirilmiştir.

Bu çalışmada incelenen farklı ülke örnekleri, kentlere göç akımını önlemeye yönelik yasakların ve kırsal yerleşim alanlarını desteklemeye ilişkin stratejilerin farklı derecede etkinliğe sahip olduğunu göstermektedir. Yasaklar, kentlere göçü bazı durumlarda sınırlandırırsa da uzun vadede istenilen başarı tam anlamıyla sağlanamamaktadır. Bu anlamda kırsal alanlardaki koşulları iyileştirmeden kentlere göçü kısıtlamanın başarılı bir seçenek olmayacağı ortadadır. Kırsal yerleşim alanlarına yapılan yatırımlar, altyapı geliştirmeleri, sosyal destekler gibi uygulamalar kırsal nüfusun yerinde tutulmasını

daha etkili bir şekilde teşvik etmektedir. Bu tür uygulamalar kırsal nüfusu göç etmek yerine kendi bölgelerinde yaşamaya teşvik etmektedir.

Sonuç olarak göçün etkilerini dengelemek ve hem kentsel hem de kırsal alanlarda sürdürülebilir nüfus dağılımını sağlayabilmek için kentlere göçü yasaklayan uygulamalardan ziyade, kırsal kalkınmayı teşvik eden ve insanların gönüllü olarak kırsalda yaşamalarına imkân sağlayan uygulamalara, stratejilere ve politikalara öncelik vermek gerekir.

Kaynakça

- Becker, C., Mendelsohn, S. J. ve Benderskaya, K. (2012). Russian Urbanizationin the Soviet and Post-Soviet Eras. Urbanization and Emerging Population Issues Working Paper 9, Human Settlements Group, International Institute for Environment and Development, London.
<http://www.iied.org/pubs/display.php?o=10613IIED>
adresinden 13.12.2024 tarihinde erişildi.
- Bıçkı, D. (2003). Kentleşme Sorunları ve Türkiye Özelinde Çözüm Önerileri. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 5(2).
- Buckley, C. (1995). The Myth of Managed Migration: Migration Control and Market in the Soviet Period. *Slavic Review*, 54(4), 896-916.
- Cattaneo, A., Christianensen, L., Rutkowski, M. ve Cullen, M. T. (2022). Investment in the rural economy reduces pressure to migrate internationally, <https://blogs.worldbank.org/en/voices/investment-rural-economy->

- reduces-pressure-migrate-internationally adresinden 01.02.2025 tarihinde erişildi.
- Chan, K. W. ve Zhang, L. (1999). The Hukou System and Rural-Urban Migration in China: Processes and changes. *The China Quarterly*, 160, 818-855.
- Chan, K. W. (2009). The Chinese Hukou System at 50. *Eurasian Geography and Economics*, 50(2), 197-221.
- Chekirova, A. (2019). “Undocumented Citizens: Legacies Of The Propiska System In A Post-Soviet City”, University of Illinois at Chicago. (Doktora tezi)
- Chu, Y. W. (2020). China's New Urbanization Plan: Progress and Structural Constraints. *Cities*, (103), 1-10.
- Chudinovskikh, O. ve Denisenko, M. (2017). Russia: A Migration System with Soviet Roots, <https://www.migrationpolicy.org/article/russia-migration-system-soviet-roots> adresinden 01.01.2025 tarihinde erişildi.
- Cities Alliance (2014). The Evolution of National Urban Policies A Global Overview. <https://www.citiesalliance.org/sites/default/files/National%20Urban%20Policies.pdf> adresinden 01.01.2025 tarihinde erişildi.
- CNN (2019). Indonesia will build its new capital city in Borneo as Jakarta sinks into the Java Sea. <https://edition.cnn.com/travel/article/indonesia-new-capital-borneo-jakarta-scli-intl/index.html> adresinden 20.02.2025 tarihinde erişildi.
- Collyer, M. (2015). How Does Cities Plan for Migrants?. <https://www.weforum.org/stories/2015/11/how-should-cities-plan-for-migrants/> adresinden 19.02.2025 tarihinde erişildi.
- Çadırcı, M. (1993). Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürûr ve Pasaport Nizâmnâmeleri, Belgeler, Türk Tarih Kurumu, C. XV, S:19, 170-181.
- Çakmak, G. (2023). “Brezilya’da Yoksulluğun Günümüzdeki Görünümü”, *İktisadi ve İdari Bilimler Alanında Teori*,

- Uygulama ve Güncel Tartışmalar* içinde (ss. 233-257). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çelik, S. (2019). Hızlı Şehirleşmenin Doğurduğu Sorunlar ve Çözüm Yolları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 312-320.
- De Brauw, A., Gilligan, D. O., Hoddinott, J. ve Roy, S. (2015). The Impact of Bolsa Família on Schooling. *World Development*, (70), 303-316.
- Demirtaş, M. (2009). XIX. Yüzyılda İstanbul'a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirler: Men-i Mürûr Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler. *Belleten*, 73(268), 739-754.
- Derdiman, R. C. (2010). Kentleşmenin Suça Etkisi ve Kentlilerin Suçla Mücadelesinin Sosyal ve Hukuki Boyutları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 19(3), 49-73.
- DESTATIS (2024). The Largest Cities Worldwide 2023. <https://www.destatis.de/EN/Themes/Countries-Regions/International-Statistics/Data-Topic/Population-Labour-Social-Issues/DemographyMigration/UrbanPopulation.html> adresinden 09.02.2025 tarihinde erişildi.
- DhakaTribune (2022). New S Korean President Wants to Relocate Capital City. <https://www.dhakatribune.com/world/asia/265925/new-s-korean-president-wants-to-relocate-capital> adresinden 06.02.2025 tarihinde erişildi.
- Dufhues, T., Buchenrieder, G. ve Sun, Z. (2021). Exploring Policy Options in Regulating Rural-urban Migration with a Bayesian Network: A Case Study in Kazakhstan. *EconStor Open Access Articles and Book Chapters, ZBW - Leibniz Information Centre for Economics*, 33(3), 553-577.
- Es, M. ve Ateş, H. (2010). Kent Yönetimi, Kentlileşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (48), 205-248.
- ESPON (2020). Policy Brief: Shrinking Rural Regions in Europe.

- <https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESPON%20Policy%20Brief%20on%20Shrinking%20Rural%20Regions.pdf> adresinden 03.02.2025 tarihinde erişildi.
- euro news (2023). These remote Irish islands will pay you €80,000 to move there, but there's a catch. <https://www.euronews.com/travel/2023/06/14/these-remote-irish-islands-will-pay-you-80000-to-move-there-but-theres-a-catch> adresinden 07.02. 2025 tarihinde erişildi.
- European Union (2023). Taking Action to Tackle Rural Depopulation. https://rural-vision.europa.eu/events/taking-action-tackle-rural-depopulation-2023-06-29_en adresinden 13.02.2025 tarihinde erişildi.
- Gamso, J. ve Yuldashev, F. (2018). Does Rural Development Aid Reduce International Migration?, Econpapers. https://econpapers.repec.org/article/eeewdevel/v_3a110__3ay_3a2018_3ai_3ac_3ap_3a268-282.htm adresinden 02.02.2025 tarihinde erişildi.
- Gang, I. N. ve Stuart, R. C. (1999). Mobility Where Mobility is Illegal: Internal Migration and City Growth in the Soviet Union. *Journal of Population Economics*, 12(1), Special Issue on Illegal Migration, 117-134.
- Glewwe, P. ve Kassouf, A. L. (2012). The Impact of the *Bolsa Escola/Familia* Conditional Cash Transfer Program on Enrollment, Grade Promotion and Drop out Rates in Brazil. *Journal of Development Economics*, (97), 505-517.
- HelpAge International (2014). The Ageing of Rural Populations: Evidence on Older Farmers in Low and Middle-income Countries. <https://www.helpage.org/silo/files/the-ageing-of-rural-populations-evidence-on-older-farmers-in-low-and-middle-income-countries.pdf> adresinden 02.02.2025 tarihinde erişildi.

- Herranz, A. (2020). Urban Overcrowding and Rural Depopulation: Are There Any Solutions To These Problems?. <https://www.tomorrow.city/urban-overcrowding-and-rural-depopulation-are-there-any-solutions-to-these-problems/> adresinden 13.02.2025 tarihinde erişildi.
- IIPS (2023). Rural-urban Migration: Causes, Consequences, and Sollutions. <https://iips.com.pk/rural-urban-migration-causes-consequences-and-solutions/> adresinden 12.02.2025 tarihinde erişildi.
- Kesgin, B. (2021). Brezilya’da Eşitsizlik, Sosyal Politika ve Siyaset: Bolsa Família Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 197-222.
- Kongar, E. (1982). ‘Kentleşen Gecekondular ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu’: *Kentsel Bütünleşme içinde* (ss. 23-54). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Türkiye Geliştirme Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Kuang L. ve Liu L. (2012). Discrimination against Rural-to-Urban Migrants: The Role of the *Hukou* System in China. *PLoS ONE*, 7(11): e46932.
- Kumar, A. ve Deogharia, P. C. (2017). Impact of MGNREGA on Rural-Urban Migration: A Case Study of Jharkhand. *Journal of Economic & Social Development*, 13(2), 96-113.
- Kurdi, S., Breisinger, C., ELDidi, H., El-Enbaby, H., Gilligan, D. O. ve Karachiwalla, N. (2018). Targeting social safety nets using proxy means tests: Evidence from Egypt’s Takaful and Karama program. *ReSAKSS Annual Trends and Outlook Report*, 135-153.
- Makhrova, A. G., Nefedova, T. G. ve Treivish, A. I. (2013). Moscow Agglomeration and “New Moscow”: The Capital CityRegion Case of Russia’s Urbanization. *Regional Research of Russia*, 3(2), 131-141.
- Martine, G. (2007). Getting it Right: Policies for Urban Transformation. <https://www.iemed.org/publication/getting-it-right-policies-for-urban->

- transformation/ adresinden 10.02.2025 tarihinde erişildi.
- Ministry of Rural Development Government of India (2023). Migration of Rural Population to Cities. <https://rural.gov.in/en/press-release/migration-rural-population-cities> adresinden 19.02.2025 tarihinde erişildi.
- Ministry of Rural Development Government of India (2024). “Pradhan Mantri Awas Yojana- Rural”, <https://rural.gov.in/en/press-release/pradhan-mantri-awas-yojana-rural> adresinden 14.02.2025 tarihinde erişildi.
- Ministry of Rural Development Government of India (2025). “Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Scheme”, https://nrega.nic.in/MGNREGA_new/Nrega_home.aspx adresinden 14.02.2025 tarihinde erişildi.
- Neves, J. A., Vasconcelos, F. D. A. G. D., Machado, M. L., Recine, E., Garcia, G. S. ve Medeiros, M. A. T. D. (2022). The Brazilian Cash Transfer Program (Bolsa Família): A Tool for Reducing Inequalities and Achieving Social Rights in Brazil. *Global Public Health*, 17(1), 26-42.
- OECD ve European Commission (2020). Cities in the World: A New Perspective on Urbanisation, OECD Urban Studies, Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/cities-in-the-world_doeufcbda-en.html adresinden 09.01.2025 tarihinde erişildi.
- Rajamohan, S. ve Dhanabalan, T. (2011). Rural Development Schemes and their Contribution Towards the Human Resource Development. *Indian Journal of Applied Research*, 3(2), 234-235.
- RGob ve World Bank (2017). Bhutan Urban Policy Notes. <https://www.moit.gov.bt/wp-content/uploads/2019/06/Bhutan-Urban-Policy-Notes.pdf> adresinden 07.01.2025 tarihinde erişildi.

- Saad-Filho, A. (2015). Social policy for Neoliberalism: The Bolsa Família Programme in Brazil. *Development and Change*, 46(6), 1227-1252.
- Schoening, S. (2020). Lessons from Internal Climate Migration in Mongolia. *FMR*, (64), 20-22.
- Shelke, G. R. (2024). The Challenges of Rural Development in India. *Young Researcher*, 13 (1), 304-314.
- Tacoli, C., McGranahan, G. ve Satterthwaite, D. (2014). World Migration Report 2015 - Urbanization, Rural-urban Migration and Urban Poverty. Human Settlements Group, *International Institute for Environment and Development*, London.
<https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd12616/files/2018-07/WMR-2015-Background-Paper-CTacoli-GMcGranahan-DSatterthwaite.pdf> adresinden 03.01.2025 tarihinde erişildi.
- Tatlıdil, E. (1993). Türkiye’de Kentleşme ve İşgücünün Değişen Nitelikleri. *Sosyoloji Dergisi*, (4), 59-72.
- Tiwari, S. (2017). Does Local Development Influence Outmigration Decisions? Evidence from Indonesia. *World Development*, (93), 108-124.
- Turaeva, R. (2022). Propiska Regime Regulating Mobility and Migration in Post-Soviet Cities. *Cities*, (121), 1-9.
- UN (2013). World Populatin Policies 2013. <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/policy/WPP2013/wpp2013.pdf> adresinden 01.05.2025 tarihinde erişildi.
- UN (2016). Policies on Spatial Distribution and Urbanization: Data Booklet (ST/ESA/SER.A/394). <https://digitallibrary.un.org/record/3799687?v=pdf> adresinden 25.01.2025 tarihinde erişildi.
- UNFPA (2023). State of World Population 2023: 8 Billion Lives, Infinite Possibilities the Case for Rights and Choices. New York: UNFPA (United Nations Population Fund).
- Vergin, N. (1986). ‘Hızlı Kentleşmenin Sosyolojik ve Siyasal Sonuçları’: *Hızlı Kentleşmenin Yarattığı Ekonomik ve*

- Sosyal Sorunlar içinde* (ss. 27-52). İstanbul. Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Wang, X. R., Hui, E. C. M., Choguill, C. ve Jia, S. H. (2015). The New Urbanization Policy in China: Which Way Forward?. *Habitat International*, (47), 279-284.
- VnExpress (2017). Stuck in Limbo: How Residency Red Tape Binds Millions of Migrants in Vietnam. <https://e.vnexpress.net/ho-khau/tag-769837.html> adresinden 22.01.2025 tarihinde erişildi.
- World Bank (2024). Vietnam's Household Registration System. <https://documents1.worldbank.org/curated/ar/158711468188364218/pdf/106381-PUB-P132640-ADD-ISBN-ON-BACK-COVER-PUBLIC.pdf> adresinden 20.01.2025 tarihinde erişildi.
- World Economic Forum (2022). This Countries Are Paying People to Move to the Countryside. <https://www.weforum.org/stories/2022/04/countries-paying-you-to-move-to-countryside/> adresinden 17.01.2025 tarihinde erişildi.
- World Mapper (2018). Country File: Mapping Rural-to-urban Migration. <https://worldmapper.org/mapping-rural-to-urban-migration/> adresinden 15.01.2025 tarihinde erişildi.

FİLOZOF-ŞAİR EBÜ'L ALÂ EL-MAARRÎ'NİN DÜŞÜNCE DÜNYAMIZDAKİ YERİ

Mehmet KARAKUŞ

Doç. Dr.

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

mehmetkus@kilis.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3628-9809>

DOI: 10.31834/ortadoguvegoc.1648848

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28 Şubat / 28 February 2025

Kabul Tarihi / Accepted: 3 Haziran / 3 June 2025

Yayın Tarihi / Published: 27 Haziran / 27 June 2025

Yayın Sezonu / Pub Season: Haziran / June

Atıf / Cite: Karakuş, M. (2025). Filozof-Şair Ebü'l Alâ El-Maarrî'nin
Düşünce Dünyamızdaki Yeri. Ortadoğu ve Göç, 15(1). ss. 88-119.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi
ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by
at least two referees and checked via a plagiarism detector.

Öz

İslam medeniyeti uzun yıllar ve çabalar sonucunda teşekkül etmiş büyük bir kültür hazinesine sahiptir. Bu medeniyetin teşekkülünde yer almış değerlerimizden biri de büyük bir ahlakçı ve modern çağların aydın bir müjdeleyicisi olarak tanımlanan Meşhur Arap filozof ve şairi Ebü'l-Alâ el-Maarrî'dir (ö. 449/1057). Felsefi görüşlerini şiirle ifade ettiğinden, şairlerin filozofu ya da filozofların şairi denilen Maarrî, hemen her konuda görüşlerine rastlanılan ve farklı bakış açısıyla düşüncelerini ortaya koyan bir düşünürdür. Zekâsı ve hafızasının kuvveti ile tanınan Maarrî'nin yaşadığı dönemde toplumda ahlakî çöküntü, ekonomik dengesizlik ve dini konularda tereddütler yaygındır. Maarrî, yaşadığı dönemin çalkantılı ve çelişkili ortamında, züht hayatını benimseyerek dünya nimetlerine sırtını dönmüş ve insanları da bu yönde teşvik etmeye çalışmıştır. Şiirlerinde din, felsefe ve ahlak sorunlarını işlemiş, ahlakî prensiplere uygun yaşamıyla örnek bir şahsiyet olmuştur. Görüşleriyle hem çağdaşlarına hitap eden hem de çağını aşan bir ahlak filozofu olan Maarrî, yaşadığı çağdaki siyasi istikrarsızlık, idare ile olan ilişkilerinin olumsuzluğu ve topluma yönelttiği görüş ve tenkitler sebebiyle İslam dünyasında yeterince tanınmamıştır. İşte bu çalışma, Ortadoğu'nun yeterince tanıtılamamış bir ismi olan "filozof şair" Maarrî'nin kim olduğu ve düşünce dünyamızda nasıl bir yere sahip olduğu sorusuna tatmin edici cevaplar vermeyi, kendi karanlık dünyasından aydınlıklar saçmaya çalışan bir düşünürü tanıtmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Düşüncesi, Şair-Filozof, Maarrî, Akıl, Eleştiri.

THE PLACE OF THE PHILOSOPHER-POET EBU'L-ALÂ EL- MAARRÎ IN OUR INTELLECTUAL WORLD

Abstract

Islamic civilization possesses a vast cultural treasure has formed over many years and through much effort. One of the values that has taken part in the formation of this civilization is the famous Arab philosopher and poet Ebü'l-Alâ el-Maarî (d. 449/1057), who is described as a great moralist and a bright herald of modern times. Maarî, who is called the philosopher of poets or the poet of philosophers because he expressed his philosophical views through poetry, is a thinker whose views can be found on almost every subject and who presents his thoughts with a different perspective. The moral decline, economical imbalance and doubts about religious issues in the society in the era which Maarî live in is largely widespread. In the turbulent and contradictory environment of his time, Maarî adopted a life of asceticism, turned his back on the blessings of the world, and tried to encourage people in this direction. In his poems, he dealt with the problems of religion, philosophy, and morality, and became an exemplary figure with his life in accordance with moral principles. Maarî, who is a moral philosopher who addresses both his contemporaries and transcends his era with his views, was not sufficiently recognized in the Islamic world

due to the political instability of the era in which he lived, the negative relations with the governments, and the views and criticisms he directed at the society. This study, aims to give satisfactory answers to the questions of who the “philosopher poet” Maarī, an insufficiently known figure of the Middle East is and what kind of place does he have in our intellectual world, and introduce an intellectual who tries to shed light from his own dark world.

Keywords: Islamic Thought, Poet-Philosopher, Maarī, Reason, Criticism.

Giriş

Ebü'l-Alâ el-Maarrî, İslam kültür coğrafyasında bilim ve kültürün parlamaya başladığı bir dönemde yetişmiş, kendine has karakteristik yapısı ve hayata karşı kötümser yaklaşımıyla ün yapmış bir şair ve filozoftur. Herhangi bir ekole ya da mezhebe mensubiyeti söz konusu olmayan Maarrî, düşüncelerini zamanının genel kabulüne aykırı olsa da kendi inandığı şekilde ortaya koymuş ve bu sebeple de farklı bir çizgide yer almıştır (Şükrî, tsz: 96-99).

Ülkemizde Maarrî ile ilgili ilk çalışmalar; *Sebilürreşad* ve *İctihad* dergilerindeki onu ve önemli eserlerini tanıtıcı yazı dizileriyle başlamıştır (Nevzad, 1330/1912; Zeki Meğâmiz, 1927-1928).

Bu konuda yapılan önemli çalışmalardan biri Abdulgani Seni Yurtman tarafından, *Peygamberliğe Reddiye: Ebulalel Maarrî Divanından Seçmeler* isimli eser olup, Bilim ve Ütopya yayınları tarafından basımı yapılmıştır (Yurtman, 2010). Ancak bu eser daha ziyade Maarrî'nin din ve peygamberlik karşıtı söylemlerini esas alarak yazıldığından, objektiflikten uzak bir çalışmadır.

Yine Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi Bilim ve Ütopya, 199. sayısını Maarrî'ye ayırmıştır. Bu sayıda da A. Seni Yurtman'ın “Maarrî Divanından Seçmeler”, İlhan Arsel'in “Ebü'l Alâ el-Ma'arrî Ahireti kabul etmez, Vahye inanmaz”,

Yasin Ceylan'ın "Ebü'l Alâ el-Ma'arrî üzerine Bazı Düşünceler" ve Hasan Harmancı'nın "Ma'arri Neden İhmal Edilmiş" yazıları bulunmaktadır (*Bilim ve Ütopya*, Ocak 2011).

Bunların dışında Bedrettin Aytaç'ın, makale olarak hazırladığı "Ebü'l Alâ el-Ma'arri'nin El-Lüzûmiyyatında Kadın" isimli çalışma olup (Aytaç, 2001: 13-18), bu çalışma Maarri'nin şiirlerinde edebiyatçı gözüyle kadın konusunu işlemiştir.

Diğer bir makale ise Mustafa Kırkız'ın hazırladığı, "Şair Ebü'l Alâ el-Ma'arri, Hayatı, Eserleri ve Edebi Anlayışı" adlı çalışmadır (Kırkız, 2011: 174). Burada Ebü'l Alâ el-Ma'arri'nin doğup büyüdüğü coğrafya, bilimsel ve edebî kişiliği, hocaları, öğrencileri ve eserleri yüzeysel olarak incelenmiş, hayatındaki zorluklar ve bunlarla mücadelesi sonucunda Maarri'nin sosyal hayatını etkileyen olaylara dair sathi bilgilere yer verilmiştir.

Son dönemlerde eserleri temel alınarak yeni makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmıştır (Turgut ve Çınar, 2019/2: 24-40; Gündüzöz, 2016/II: 9-14; Bakır, 2013; Uçar, 2019).

Tam adı Ahmed bin Abdullah bin Süleyman Ebü'l-Alâ et-Tenûhî (Kiftî, 1986: 1/82; Ferşûh, 1996: 1/125; Safedî, 2000: VII/62-63) olup doğduğu şehir olan Maarretünnu'man'a¹ nispetle

¹ Halep'in 70 km. güneyinde, üstünde birçok arkeolojik kalıntılar bulunan Zâviye dağlarının doğusunda, Halep'i Hama üzerinden Humus'a bağlayan tarihî yol üzerinde yer alır. Ma'arratun-Nu'man'a nispet edilmesi hakkında

el-Maarrî olarak tanınır. 363/973 yılında doğmuş ve 449/1057 yılına kadar yaşamıştır (Hamevî, 1993: 1/ 295-296; Ferrûh, 1994: 8-10).

Şair ve filozof olan Maarrî, üçüncü Abbasî dönemi şairlerinin sonuncusu olup, doğduğunda Maarra (Maarratunnu‘man), Halep Hamdânîleri devletinin hükmü altındadır ve o zamanki emiri de Sadu‘d-devle Ebu‘l-Meâli (ö. 381/991)’dir (Corci Zeydan, 2013: 681; Nevzad, 1912: 99). Hayatının tamamı göz önüne alındığında Maarrî’nin yaşadığı bölgeye Hamdânîler, Fâtimîler ve Mirdâsîler olmak üzere üç emirlik hükmetmiştir. Böylesi bir dönem korku, endişe, ihtilaf ve siyasî çalkantı dönemi olup, kuşkusuz bu ortam Maarrî’nin görüşlerine de etki etmiştir (Henari, 2001: 14; Ferşûh, 1996: 125).

Dolayısıyla Maarrî, ümmetin birliğinin parçalandığı ve küçük devletlere dönüştüğü, her birisinin kendi çıkarlarını temele aldığı ve bölgesel teşkilatlanmaya gittiği, siyasî hayatın bozulduğu, ahlakî değerlerin çöktüğü ve ekonomik

derler ki: Nu‘man b. Beşir el-Ensari (ö. 65/684) hicri 1. yüz yılın ortalarında Humus valisi iken buradan geçti. Yanında evladından biri de vardı. Vefat etti ve oraya defnolundu. Nispet edilmesi sebebi budur.

Ma‘arra ismi ise Süryanicedir ve aslı “mağara”dır. (Demirkent, 2003: 27/ 274; Abdullatif Nevzad, 1330/1912: Cilt 1-8, Sayı 3/185, s. 38; İbnü‘l-Adîm1944: 487); Ma‘arra, Halep ile Hama arasında bulunan bir kasabadır. H. 492 yılında Hristiyanların yönetimi altına giren Ma‘arra, H. 529 senesinde İmâduddîn Zengî tarafından geri alınmıştır. İbn Battûta’nın aktardığına göre suyu, zeytini ve inciriyle meşhurdur. (İbn Hallikân, 1990:1/116; Tammâra, 2006: 22/116).

dengesizliğin bulunduğu bir zamanda yaşamıştır (Nureddin Yusuf, tsz.: 118-119).

Maarrî, küçük yaşta gözlerini kaybetmiştir. Gözlerini kaybedişi ile ilgili farklı görüşler öne sürülse de genel kabule göre dört yaşında iken yakalandığı çiçek hastalığı sonucunda görme yetisini kaybetmiş olduğudur (İbnül-Adîm, 1944: 513; Corci Zeydan, 2013: 682). Gözlerini yedi yaşında kaybettiği de kaynaklarda belirtilir (Sıbtu İbni'l Cevzi, 1944: 144). Maarrî'nin, hastalığında kendisine kırmızı bir elbise giydirilmesi dolayısıyla kırmızıdan başka hiçbir rengi tanımadığı söylenir. (Safedî, 2000: VII/63-64; Nevzad, 1912: 99). Gözleri görmemesine rağmen çok iyi satranç ve tavla oynadığı söylenen Maarrî'nin, ciddi olsun şaka olsun (eğitici ve eğlendirici) her sanatı bildiği, hatta gözlerinin yokluğundan şikâyetçi olmadığı ve *“başkalarının gördüklerinden dolayı yaptıkları şükürü, ben körlüğüm için yapıyorum”* dediği rivayet edilir. (Saalibî, 1944: 4)

Maarrî'nin hayatındaki önemli dönüm noktalarından biri ise Bağdat'a yaptığı seyahattir (Aişe Abdurrahman, 1964: 11). Bağdat onun zamanında ilim ve felsefe şehri, hidayet ve hikmet yurduydur (Nevzad, 1912: 158). Her ne kadar Maarrî gittiğinde Bağdat siyaseten çalkantılı olsa da ilim meclisleri çoktu ve bilgi elde edilebilecek üstün bir konumdaydı. İşte Bağdat'ın bu geniş ilmî şöhretinin getirdiği, ilim ve irfan

cazibesi, Maarî'nin o büyük ve muhteşem şehri ziyaret etmek istemesine sebep olmuştu.

İlim ve felsefe başta olmak üzere hemen her alanda devletin kalbi olan Bağdat, fitnenin ve kargaşa gibi olumsuzlukların hâkim olduğu bir şehir görünümündeydi (Âişe Abdurrahman, 1964: 85). Maarî, içinde bulunduğu zor şartların üstesinden gelebilmek için sahip olduğu silahları kuşanarak Bağdat'a gitmiştir. Bu silahları; efsanevi bir zekâ, Arap ve İslamî ilimlerde derin bir anlayış, yaratıcı bir edebî kabiliyettir. Bunları kullanarak kendi nefsi ve içinde bulunduğu kötü şartlarla savaşmak üzere gitmiş olduğu Bağdat'ta yaşadıkları karşısında yaralanmış birisi olarak oradan ayrılmıştır (Âişe Abdurrahman, 1964: 25-29).

Maarra'ya döndüğünde evine kapanmış ve dış dünyayla bağını kopararak kendisini de “Rehinul Mahbeseyn” (iki hapiste rehin-gözlerinin görmemesi ve evden dışarı çıkmaması) olarak isimlendirmiştir (Âişe Abdurrahman, 1964: 31; Corci Zeydan, 2013: 682). Hatta Lüzûmiyyât'ta: “Kendimi üç zindan içinde görüyorum. Başka kötü haberden sorma. Gözlerimi kaybetmem, evden çıkmamam, nefsimin pis bir bedende bulunması.” (Maarî, tsz.: 1/188) sözleriyle bu hapislerin sayısını üçe çıkarmıştır.

Bu inziva hayatında fikirlerini ve görüşlerini yazmakla meşgul olmuş, h. 449 yılında ölene kadar kendisine gelen insanlara görüşlerini ve fikirlerini anlatmaya devam etmiş; onların sorularına cevaplar vermiştir.

Maarrî'nin Düşünce Dünyamızdaki Yerine Bakış

Arap dünyasının şairleri kendilerini büyük ölçüde milletlerinin ruhu olarak gördüğünden ülkelerinin içinde bulunduğu sosyal ve siyasal sorunlara duyarsız kalmaları düşünülemez (Leaman, 2010: 128). Çünkü şairler, yaşadıkları topluma karşı sorumluluk taşıyan kimselerdir. Çoğunlukla da toplumun genelinden farklı düşünürler. Taklitçi ve alışkanlıklara sahip bir zihniyetten sıyrılarak, gerçeklerin anlaşılmasına katkı sunmaya çalışırlar. Toplumun onları kabulü zor olsa da bu görevi yerine getirmekten asla vazgeçmezler. Bu yönüyle doğru gördüğü ve doğru bildiği şeyleri toplum benimsesin ya da benimsemesin özgür bir şekilde dile getiren şairler her zaman saygıyı ve haklarında olumlu görüşlerin beyan edilmesi suretiyle önemsenmeyi hak etmektedirler. Bu tanımlamalara uyan ve tanıtılmayı hak edenlerin birisi de Ebü'l Alâ el-Maarrî'dir. Bir şair-filozof olarak Maarrî tek başına, kılıçların ve mızrakların susturduğu diller ve vicdanlara karşı hak sözü söylemiştir (Âişe Abdurrahman, 1964: 209). O, imanın sarsıldığı ve ahlakî bozulmanın yaşandığı bir dünyada, yaşanan

sıkıntılardan söz ederek toplumu eleştirmiş ve doğrulara yöneltmeye çalışmıştır.

Maarrî'nin, İslam medeniyet tarihinin şiirdeki zirve kişiliklerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak o, şiirdeki üstün kabiliyetini göstermekle birlikte toplumu dönüştürmeyi kendisine temel hedef edinmiştir. Yani onun asıl hedefi sırf şiir yazmak değildir. Zira o, sadece bir şair değil; derin bilgi sahibi, araştıran, soruşturan, hikmeti arayan bir entelektüeldir. Bu yönüyle de şiiri, amacını açıklayan bir yöntem olarak görmüştür (Şayyâ, 2009: 145). Onun asıl hedefi ise daha yaşanabilir bir dünya için hakikatin ve iyi yaşamın bilgisini topluma ulaştırmaktır.

Maarrî'nin yaşadığı çağda siyasî ve sosyal çalkantılar içindeki Doğu ve Batı dünyası, dinî ve ahlakî bakımdan kırılmalar yaşıyordu. Bütün bu kırılmalar ve bunlara tepkiler onun şiirinde ortaya çıkar (Ferrûh, 1960: 7-11). Çünkü Maarrî, azgınlık, bozukluk ve menfaatperestliğe karşı koyma noktasında toplumun sahip olduğu insanî değerlerin çiğnenmesine karşı koymakta bir edebiyatçı (bilgin) sorumluluğuna sahiptir (Âişe Abdurrahman, 1964: 209). Üstelik toplum meseleleriyle uğraşmayı kendine zorunlu kılmış, bir anlamda edebiyatçı yükümlülüğü ya da kelimelerin emanetini üstlenmiş birisidir (Âişe Abdurrahman, 1964: 210).

Düşüncelerin kelimeler aracılığıyla ifade edilmesiyle farklı anlatım şekilleri ortaya çıkmıştır. Şiir de bu anlatım yollarından birisidir. İslam dünyasında da bir anlatım aracı olarak şiir, daima üstün bir konumda yer edinmiştir. Kur'an'ın kendisi bile şiiri bu amaçla, yani hayatlarında şiirin büyük bir yer tuttuğu insanların İslam'ın mesajının hakikatini anlamasını kolaylaştırmak için kullanmıştır (Leaman, 2010: 135). Mesajlarını şiir yoluyla anlatan Müslüman Arap şairleri iki kategoride değerlendirmemiz mümkündür. Bunlardan ilki sadece edebî kaygıları olan şairler, diğeri de buna ilave olarak düşünür yönü olan şairlerdir. Ahtal (ö. 92/710), Cerîr (ö. 110/728), Ferezdak (ö. 114/732), Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783), Ebu Nuvâs (ö. 198/813), Ebû Temmâm (ö. 231/846), Buhtûrî (ö. 284/897), Mütenebbî (ö. 354/965) gibi tanınmış şairlerin büyük çoğunluğu ilk gruba dâhildir. Söz konusu şairlerin toplumda siyasî ve fikrî konum elde etmelerinde şiirleri onlara büyük bir şans olmuştur. İkinci grup şairlerin başında ise Maarîf gelmektedir. Müslüman Arap şairleri arasında onun benzerine rastlamak oldukça güçtür. Zira Maarîf hem şair hem de düşünürdür. Maarîf felsefe yaparak filozoflara, şiirdeki hassasiyetleri ile de şairlere katılmaktadır. Kısacası o düşüncesiyle şair ve şiiriyle de düşünürdür (el-Alevî, 1990: 15).

Maarrî'nin yaşadığı Abbasîlerin üçüncü döneminde şiirlerde daha çok toplumsal problemler, ihvâniyyât (kişisel özel yazışmalar), sitem, zamandan yakınma, zühd, eğlence, sultâniyyât (devletlerarası resmî yazışmalar) gibi konular işlenirken (Corci Zeydan, 2013: 655), Maarrî'den sonra Arap şiirinin tabiata bakış, yaratılmışlar üzerine düşünme ve toplumsal hikmet konularını ele almada yeni bir tavır aldığı söylenir. Onun elinde şiir, hayalden hakikate intikal eder (Corci Zeydan, 2013: 685). Maarrî'nin yaşadığı bu çağa siyasi çalkantılar egemen olmasına rağmen Arap medeniyetinin fikrî açıdan en gelişmiş dönemidir. Bu dönem iki asır öncesinde fikrî ve kültürel açıdan başlayan gelişmenin zirvesidir. Düşünce ekolleri olan kelam, felsefe ve tasavvuf teorik olarak bu dönemde tamamlanmıştır (Alaylî, 1995: 17-18). Bilim tarihçileri tarafından Abbasîler dönemi, bilim ve düşüncenin gelişimi açısından, özellikle II. (VIII.) yüzyılın sonundan V. (XI.) yüzyılın başlangıcına kadar “Müslümanların altın çağı” ve “Müslümanların bilimsel rönesans dönemi” olarak kabul edilir. Bu dönemde hem İslam din bilimleri hem de felsefe, coğrafya ve edebiyat gibi alanlarda gelişmeler olmuştur (Bozkurt, 2017: 195).

Siyaseten karışık olan bu dönemde, Arap nesri ve şiiri ise altın çağındadır (Bozkurt, 2017: 214). Abbâsîlerden önceki

dönemlerde şairlerin şair kişilikleri, ilmî ve kültürel temelden ziyade fıtrî bir temel üzerine oturtulmuşken; Abbasî toplumunda farklı yönlerden esen değişim ve yenilik rüzgârları, şairlerin bir yönleriyle ilmî kişiliğe sahip olmalarını beraberinde getirmiştir. Şair kişilikleri bilimsel hareketlilikten etkilenmiş, şiirleri duygusallık ve doğallıktan uzaklaşarak mantıksal yöntemler ve felsefî görüşlerin sergilendiği mecralara dönüşmüştür. Buna göre kültür ve ilmin, fıtrat ve doğallığa galebe çaldığını ifade etmek mümkün olacaktır. Yeni toplumda baş gösteren etnik, mezhebî ve felsefî hareketlilik, gerek dinî gerekse din dışı alanlarda tartışma ve diyalog ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Halife el-Mansûr'un (ö. 158/775) hilafetiyle başlayarak Halife el-Me'mûn (ö. 218/833) döneminin sonuna kadar olan süreçte, yabancı kültürlerden Arap toplumuna tercüme hareketleri aracılığıyla geçen aklî ilimlerin argümanlarından olan pek çok felsefî görüş, şairlerin mısralarında kendine yer bulma imkânına sahip olmuştur (Göçemen, 2019: 209).

Bu dönem kültürel bakımdan oldukça yüksek bir seviyededir. Tarih kitaplarına bakıldığında, Fatımî Devleti Mısır ve Şam'da, ilim ve hikmette gayet yüksek bir mertebededir. Yine o dönemde Endülüs'te Emevîler, felsefede çok farklı bir seviyeye yükselmiş ve irfanın zirvesine yol almışlardır. Irak'ta Abbasîlerin düşünsel faaliyetleri kemale erişmiştir. İslâm

topraklarının dört bir yanından adeta hikmet kaynakları fışkırmıştır. İlmî bakımdan feyzin bu kadar bol olduğu bir muhitte Maarî gibi bir filozofun yetişmesi şaşılacak bir durum olarak görülmemelidir (Nevzad, 1912: 38-39).

Gerçekten de Maarî'nin çağı, edebî ve felsefî hayat bakımından çok ileri bir düzeyde olup, güzel sonuçların alındığı bir zaman olarak görülmüştür. Bu çağda her türlü kayıttan bağımsız bir şekilde hür düşünce ortaya çıkmış, farklı fikirler dile getirilir olmuştur. Bunun sonuncunda da filozofların çoğu inkârcılıkla suçlanmışlardır. Çünkü onlar dinin getirdiği birçok kuralı inkâr etmiş kimseler olarak görülmüştür. Ne yazık ki, Maarî de tekfirle itham edilenlerden birisi olarak kabul edilmiştir (Nûreddin, tsz.: 119).

Maarî, herhangi bir felsefe akımını benimsemeyen serbest bir düşünür ve akılcı bir filozof olarak kabul edilir. Ne var ki düşünce tarihinde çoğunlukla ona karşı takınılan olumsuz tavırlar dikkatleri çeker. Bu olumsuz tavırların temelinde felsefî, siyasî ve sosyal meseleler hakkında yeterli birikime sahip olmadan klasik yazarların Maarî'yi sadece dinî açıdan değerlendirmeye kalkışmaları vardır. Maarî'nin eserleri okunduğunda, bilinçli bir şekilde ona hücum edildiği kolayca anlaşılır. Bunun arkasında ise halkın dikkatini onun köklü değişiklik talep eden görüşlerinden saptırmak düşüncesi yatmaktadır. İdarecileri bozgunculuk, gasp, istibdat ve

fâsıklıkla itham eden şair, din adamlarını da dinle ilgili görüşlere körü körüne bağlanmakla suçlamıştır. Bundan dolayı her iki taraf da Maarrî'yi cemiyetten tecrit etmek, fikirlerini yasaklamak ve kendileri için tehlikeli olduğunu sandıkları görüşlerini tesirsiz hale getirmek için onu dinsizlikle itham etmişlerdir (Halîfât, 1994: 288).

Maarrî, her ne kadar felsefe yapmak için olmasa da özgür fikirli bir kişi olduğundan meselelerin özüne yönelik, illet ve sebepleri araştırmakla uğraşmıştır. Bu konuda söylediği birkaç şiirinden hareketle mümin ve muvahhid olduğunu gösteren yüzlerce şiirini görmezden gelerek onu tekfir etmişlerdir (Fahreddin, 2014: 120). Oysa İslamî düşüncede, bir kişinin tekfir edilmesi söz konusuysa, kesin delilin olması, dahası tekfirin şek ve zan barındırmaması gerekir. İşte bu çalışmada görülecektir ki, Maarrî'nin tekfir edilmesini gerektirecek ifadeleri zan barındırırken onun, kesinlik ifade eder derecede dindarlığına işaret eden çok daha fazla sözü bulunmaktadır.

Maarrî'nin destekçileri ise daha çok siyasî görüşlerini ve tenkitlerini ön plana çıkarırken, bu alanda haklı olabileceği hususları genele teşmil etme hatasına düşmektedirler. Maarrî'nin siyasî idare ile ilgili söyledikleri, bazılarının nefislerini okşarken, bazıları da onun dinî konulardaki ehliyetsizliği ve haddi aşan eleştirilerine müsamaha ile bakmışlardır. Ancak, dikkatlerden uzak tutulmaması gereken

husus, eleştirilerin hakkaniyet ölçüleri dâhilinde olması, hakaretten çok, meseleyi aydınlatmaya yönelik olması, şahsi kin ve garazın karıştırılmamasıdır (Kırkız, 2011: 171).

Bir dizi yazıyla Maarî’yi okuyucularına Abdullatif Nevzad’ın (1889-1966) kaleminden tanıtan *Sebilürreşad* dergisi, dizinin son yazısında Maarî ile ilgili kendi kanaatini beyan edeceğini açıklamış ve onun hakkında tam bir karar verilememesinin sebebini de içeren şu ifadelerle yazılarını tamamlamıştır.

“Eserlerinin yarısı diğer yarısıyla mükemmel bir tezat teşkil eden Ebü’l-Alâ şayet yazdıklarını bizzat tertip etmiş olmasaydı, şair fikren birçok tavırlar, birçok inkılaplar geçirmiş diyerek kendisinin ya inkârcı olduğuna ya da imanına karar verebilirdik. Fakat yayınlanan bütün eserlerinin tertibi kendisine aittir. Onun için eğer küfür içindeyse imanına hüküm verdirecek, muvahhid ise kendisine inkârcı dedirtecek parçaları neşr etmemeli idi.” (Nevzad, 1912: 380)

İctihad dergisi de Maarî hakkında Zeki Meğâmis imzalı bir dizi yazı yayımlamıştır. Meğâmis’e göre, Maarî’nin varlık düşüncesi, ahlakî bir varlık olarak insanı anlamada önem arz

eder. Meğâmiz, onu güzel bir yol takip eden, üstün ahlak ile nitelemeye numune bir kişilik olarak tanıtır. Ona göre Maarî, aydın fikirleri ve parlak şiiirleri ile halkın zihnini aydınlatıp, Arap dili ve edebiyatının yükselmesine hizmet etmiştir. Hem kör hem de yetim iken yorulma bilmez bir çalışma, yılmaz bir gayret ile büyük bir filozof, emsalsiz bir edip ve şair olmuştur (Meğâmiz, 1927: 4597). Yaklaşık aynı dönemde Maarî hakkında tam aksi açıklamaları da görmek mümkün olmuştur. Örneğin Said Nursi'ye göre o, üdebayı İslâmiyenin meşhurlarından “bedbînlikle mâruf” diye nitelenen bir şair olup (Nursî, 2014a, s. 591) itikadî açıdan da büyük yanlışları olduğu için “merdut”tur (Nursî, 2014b: 334).

Son dönem İslam aydınlarından Musa Cârullah (1875-1949) ise Maarî'yi çok değerli bir şahsiyet olarak değerlendirmiştir. Ona göre; Filozof Maarî, İslamiyet âleminde zuhur etmiş fevkalade adamlardan biridir (Ma'arrî, 2017: 273). Filozofun ortaya koydukları, şairlerin hicivleri ve hezeyanları gibi olmayıp, tabiatın yansımalarını resmeden ressamların tasvirleri, hayır yolunu gösteren hâkimlerin vasiyetleri, bozuk mizaçları tedavi eden tabiplerin devaları gibidir (Ma'arrî, 2017: 315).

Aslında Maarî'nin yaşadığı zamandaki idarecileri bozgunculuk, fasıklık, gasp ve istibdatla itham etmesi ve din adamlarını da halkı körü körüne inançlara uymalarını

istedikleri için eleştirmesi nedeniyle fikirlerini yasaklamak ve halk üzerindeki etkisini azaltmak için dinsizlikle itham edilmesi noktasının araştırılması önemlidir. O dönemin toplum yapısı bugünle kıyaslandığında aslında çok şeyin değişmediğini göstermesi bakımından değerlidir. Cârullah'ın dediği gibi “eğer Maarî anlaşılrsa ve okunup, sözü dinlenseydi, bugün farklı olabilirdi”. Çünkü Cârullah'a göre; “şayet Filozofun İslamî öğretisi, hür fikirleri, diğer şairlerin şiirleri gibi, o vakit yayılmış olsaydı, İslam ehlini her yönden karanlık sarmazdı. Edebiyat mahfilleri o vakit Filozof'un edebiyatıyla süslenmiş olsa idi, ilimler ve irfan yolunda İslam ehli o kadar yanlış görüşlerde bulunmazdı.” (Ma'arrî, 2017: 275)

Rızaeddin Fahreddin'e (1859-1936) göre de;

“Gerçekten de hür fikirli, doğru sözlü, yüce tabiatlı kişilerin başkaları tarafından her türlü suçlamaya maruz kalmaları eskiden gelen bir alışkanlık olarak sürdürülmüştür. Bu durum bugün dahi geçerlidir. İlimleri sınırlı ve akıl daireleri dar olan kimseler herkesi kendilerine benzetmek isterler. Onlara olmaz hakaretler yapmakla yetinmeyip karşısındakini kâfirlikle, zındıklıkla itham ederler.” (Fahreddin, 2014: 119)

Oysaki Rızaeddin’e göre “kendi kültür çevrelerinde yetişip hakikate ulaşma yolunda acı söylemeler de Müslümanların kendi düşünürlerini tanıyıp hem ilmî eserlerinden hem de insanî faziletlerinden yararlanmaları ve onları kendilerine önder kabul etmeleri gerekir.” (Fahreddin, 2014: 93) Tam olarak böyle düşünen Cârullah’a göre de;

“Filozof hazretleri yalnız İslam âleminde değil, aksine tüm insanlık âleminde fevkalade insanların, en bilge hürlerin, en insaf sahibi, en istikamet sahibi, en adil Müslimlerin biridir; insanların hareketlerini, amellerini kınama, fikirlerini ve sözlerini eleştiri suretinde insanlığın gayet büyük bir yücelik, meleklik derecesinden de yüce bir kutsiyet olduğunu insanlara söyleyenlerin en etkilisidir.” (Ma’arrî, 2017: 321-322)

Yine Rızaeddin’e göre “Ebü’l-Alâ’nın bir İslam âlimi olarak tanınmasından ziyade son dönem insanlık tarihinin üstatlarından biri olarak kabul edilmesi uygundur.” (Fahreddin, 2014: 96) Çünkü Maarî “dünyaya gelmiş bir cevher olup onun kıymetini bilmek pek az kimseye nasip olmuştur. Onu kınayanlar da bu değeri bilmeyenlerdir.” (Fahreddin, 2014: 121) Dahası Rızaeddin’e göre “cemiyeti düzeltmek, ahlak bozukluğu hastalığını bitirip millete güzel

ahlakı yaymak için mürşit, hatip, bekçi, emir, zabıta ve vaizlerden daha çok, oldukları gibi görünen ve göründükleri gibi olan, dünyadan ve dünyadakilerden uzak durmuş, âmâ Maarî'ler gereklidir.” (Fahreddin, 2014: 163)

Cârullah’a göre, “Arap şiirinin en güçlü örneklerinden birini sunmanın yanı sıra Maarî, İslam dünyasında ivedi çözüm bekleyen çok temel sorunlara hitap etmektedir.” (Ma’arrî, 2017: sunuş 13) Bu sorunların başında ise İslam dünyasının içine düştüğü taklit hastalığı ile yanlış inançlara bel bağlamış olması gösterilebilir. Ona göre çözüm ise aslında hiç de zor değildir. Akla verilecek önem ile hurafelerden arındırılmış, İslam’ın ilk geldiği zamandaki safiyetine yeniden dönüştür. Bu yolda yapılması gerekenler, bu anlayışı yerleştirecek fikirlerin ortaya çıkarılması ve yaygınlaştırılarak toplumun her kesimine yayılmasıdır. Mezhep taassubu ve taklidin ortaya çıkardığı zararları en güzel bir şekilde cevaplayan eserlerin başında da Cârullah’a göre Maarî’nini *Lüzûmiyyât*’ı gelmektedir. Zira Cârullah, “*el-Lüzûmiyyât*’ın beyitlerinin ruhlara hayat verdiğini; riya, nifak, alçaklık, yaltaklanma, kibir ve gurur gibi kötü huylardan nefret ettirdiğini belirtir.” Ayrıca iyi ve kötü ahlakın hepsini hissî olarak gösterdiğini dile getirerek bu nedenle gelecekte öğretmen ve eğitmen olacak kimselerin bu kitabı rehber edinmelerinin uygun olacağı kanaatini taşır (Fahreddin, 2014: 157).

Şiire yatkın olan Maarî daha on bir yaşını doldurmadan şiir nazmetmiştir (İbnü'l-Adîm, 1944: 551). Ancak Maarî'nin şiirlerinin az bir kısmı bugün mevcuttur (Taha Hüseyin, 1963: 179). Günümüze ulaşan en önemli eseri ise *Lüzûmiyyât*'tır. *Lüzûmiyyât* Maarî'nin olgunluk dönemi şiirleridir ve bu yönüyle gençlik dönemi denilebilecek şiirlerinden farklı bir yapı ortaya koymaktadır. Örneğin *Saktu'z-Zend* adlı şiirlerinde kendi çağındaki ve kendinden önceki şairler gibidir. Yani onların yazdıkları konularda yazan ve onların düşündükleri gibi düşünen bir Maarî vardır. Övgü, hikmet, mersiye, kutlama, tasvir, şikâyet vb. konularda şiirler yazarken önemli şairleri taklit ettiği görülür (Şalak, 1981: 20). *Lüzûmiyyât*'ta ise bir zahit, bir hatip ve bir toplum bilimci ile karşı karşıya kalındığı izlenimi hâkimdir. *Lüzûmiyyât*'ta Maarî farklı bir kişidir. *Lüzûmiyyât*'ı okuyan kişi, nazmıyla filozof olan, yön veren, yol gösteren bir mürşidin önündedir. *Lüzûmiyyât*, bütün durumlar ve farklı konumlarda toplumun ıslahı için yeni bir bakış açısıyla fikirler, görüşler ve prensipler ortaya koyan bir mecmuadır. Burada artık tanınmış şairlerin güttükleri hedefleri gütmeyen ya da duygu dünyalarında hayaller kuran şairlerin hayallerini yansıtmaz. Ancak burada yeni bir durumla karşılaşırız ki bu da Maarî'nin düşünce dünyasında çok karmaşık hale gelen ikilik ve zıtlıklardır. İkilik denilen şey Maarî'nin bir tarafta maddi fakirlik çekerken diğer taraftan

ulaştığı kültürel zenginlik; bir tarafta beden zayıflığı içerisindeyken diğer taraftan da dil ve sanattaki kudretidir. Yine bu ikili dünyası veya bu zıtlık *Lüzûmiyyât*'ta geçtiği şekliyle bazen inkâr ettiğini bazen iman ettiğini çağırıştırır. Bazen nefsin bekasına kail olurken bazen fenasına vurgu yapar. Yine bazen aklın üstünlüğü ve şaşmazlığına vurgu yaparken bazen de kusurları ve hakkı görememesinden bahseder. Bazen hayata olan öfkesini kusarken bazen ona olan sevgisini açığa çıkarır (Atrûz, 2019: 113-115).

Belki de Maarî, söz konusu zıt durumlarla karşılaştığından bir sanatçı olarak tezat sanatı yoluyla etkileyici anlatım sunmak için bunu yapmıştır. Zira bir durumu açıklamanın en kolay yollarından birisi de onu zıddıyla anlatmaktır.

Maarî'nin *Lüzûmiyyât*'ından övgüyle bahseden ancak eserin yeterince tanınmamış olmasından hayretini gizlemeyen Cârullah sorar:

“Bu denli kıymetli iken neden bizim Filozof'un İslam âleminde eseri görünür olmamış? O kadar tadilata muhtaç olan dinî hallerimiz Filozof'un eserleri sayesinde niçin biraz da olsa ıslah olmamış?” Cevabını da yine kendisi verir: “Yalnız şu kadarını diyebilirim ki, Filozof'un asrı, kelam

muharebeleri asrı idi. O vakit kelim mezhepleri İslam ehlini bütün hayırlı işlerden alıkoymuştur. Kur'ânî öğrenimi, Nebvî öğrenimi baskı altına alan kelim görüşler Filozofun öğretilerine, hikmetlerine de meydan vermemiştir.” (Ma'arrî, 2017: 274)

Maarrî'nin yeterince tanınmamasının en temel nedeni olarak, bizim düşünce tarihimizdeki şahsiyetlerin kıymetini takdir edip, onların tanıtılması için çaba harcamadığımız gerçeğini de Cârullah şöyle dile getirir:

“İlim ve bilgi sahibi kavimler, kendilerinin büyük düşünürleri hakkında birçok eserler yazıp isimlerini milletleri arasında yayarak onlarla övünürler. Müslümanlarda ise genellikle büyük insanların isimleri unutulur, kıymetli eserleri de ya örümcek yuvası haline gelip güve azığı olur ya da çürüyüp toz yumağı haline gelir. Maarrî, bütün saflığı içerisinde İslam dinine vehim ve hurafelerin karışmasına fevkalade üzülür. 18. asra kadar Avrupa da fikir hürriyetinin ne olduğu, zorba yönetimleri küçümsemenin mümkün olup olmadığı bilinmez, insanlar için bu konuda söz söylemenin mümkün olduğu akıllara bile

getirilmezdi. Hâlbuki İslam beşiğinde terbiye
görüp yetişmiş olan Maarî, bundan yüzlerce
yıl önce söz söylemiştir.” (Fahreddin, 2014:
147)

Cârullah’ın bu konudaki haklı yaklaşımları görüldükten sonra, ihmal edilmiş bu değerli şair ve filozofun tanıtılması ve görüşlerinin gün yüzüne çıkarılması hedefi bu çalışmanın yapılmasını sağlayan ana etken olmuştur. Ebü’l-Alâ el-Ma’arri’nin dine ve felsefeye bakışı üzerine her ne kadar Arap dünyasında ve Batı’da çalışmalar yapılmış² olsa bile Türkçede sınırlı sayıda makale yazıldığı ve yeterli ölçüde çalışmanın olmadığı görülmüştür. Dahası Maarî’nin yazdıkları Türkçeye aktarılmamıştır. Sadece nesir türü eserlerinden *Risâletü’l Gufrân*, kısa bir süre önce yayımlanarak okuyucunun istifadesine sunulmuştur (Maarî, 2017b).

Derin bakışı ve kuşatıcı kavrayışı ile şairlerden ayrıldığı için filozof olarak nitelenmeye uygun bir kişilik olan Ebü’l-Alâ el-Maarî’nin eleştirileri ve farklı bakış açısıyla kendi zamanı ve daha sonrası üzerinde ciddi etkisi olmuştur. Ancak Maarî,

² 1944 yılında Maarî’nin doğumunun bininci yılı münasebetiyle o tarihe kadar Maarî hakkında yazılmış üç yüz elli eser adlı bir kitap neşredilmiştir. Doğu ve batı kaynaklı çalışmaların yer aldığı bu eser, Maarî ile ilgili önemli çalışmaların künyelerini sunmaktadır. Bk. 350 *Masdar fî Diraseti Ebi’l-Alâ el-Maarî*, Derleyen: Yusuf Es’ad Dağır, Matabi’i Sâdır Reyhanî, Beyrut 1944; Ayrıca bk. Sahbân Halîfât, “Ebu’l-Alâ el-Maarî”, s. 287-291.

nev'i şahsına münhasır bir şair ve filozof olarak kabul edildiği ve yaşadığı İslam coğrafyasında aykırı görüşleri ile farklı bir konumda değerlendirildiğinden dolayı İslam felsefesi ile ilgili yapılan çalışmalarda hakkında yeterince çalışmalar yapılmamıştır.

Sonuç

Kendisine “şairlerin filozofu” lakabı verilen Ebü'l-Alâ el-Maarrî, fikrî olarak iyi yetişmiş; zekâsının parlaklığı ve hafızasının kuvveti ile tanınmış büyük bir şairdir.

Maarrî'nin yaşadığı toplum çelişkilerle doludur. Bir taraftan zındıklık, eğlence, zevk, her şeyde aşırılık ve ahlaksızlık revaçtayken diğer taraftan bunlara karşı tavır alarak, az ile yetinme, takvâ, ölüme hazırlanmanın gerekliliği, hesap günü şuuru ve şehvetlerden uzaklaşma gibi konuların özünü oluşturduğu, dinî ve insanî değerlere teşvik edildiği görülmektedir. Maarrî, bu toplum içerisinde yaşayan birisi olarak; dünya ve nimetlerine yüz çeviren, insanları da geçici olandan kalıcı olana yönlendirmeye çalışan züht şiirleriyle tanınır.

Ebü'l-Alâ el-Maarrî, Abbasîler döneminin çalkantılı atmosferinde, züht anlayışıyla dünyevi zevklerden uzaklaşarak, insanları da bu yönde bilinçlendirmeye odaklanmış, kendine özgü bir kimlik sergilemiştir. Şiirlerinde

din, felsefe ve ahlak gibi derin konuları ele alarak, ahlakî değerlere uygun bir yaşam sürmeyi ilke edinmiş ve bu yönüyle örnek bir şahsiyet olmuştur. Çünkü o doğru bulmadığı hiçbir şeyi hayatı boyunca yapmama cesaretini göstermiş, sözleriyle yaşantısı birbirine uygun birisidir.

Ahlakî açıdan herkesin övgüyle bahsettiği Maarî, inancı yönüyle hakkında farklı değerlendirmelerin yapıldığı ve tartışıldığı birisidir. Bu tartışmaların kaynağı da Maarî'nin dinlere yönelik eleştirileri nedeniyle. Ancak Maarî'nin eleştirileri, dinlere değil, din adamlarına ve din adına yanlış davranışlarda bulunanlara yöneliktir. İslam'ı en doğru din olarak kabul etmekle birlikte, aklına uygun gelmeyen dini görüşleri eleştirmiş ve her esası akıl süzgecinden geçirmiştir. Şiirlerindeki kapalı ifadeler nedeniyle inancına yönelik eleştiriler haksızlık olarak değerlendirilmelidir. Zira Maarî, derin görüşü ve kapsayıcı bakış açısıyla sadece bir şair değil, aynı zamanda bir filozoftur.

Maarî'nin felsefesi, daha çok kişisel gözlem ve deneyimlere dayanır. Sistemli bir felsefe geliştirmemiş olsa da, kendine has felsefi bir bakış açısıyla değerlendirmelerde bulunmuştur. Akla olan güveni, onu şüpheli bir tavra yöneltmiştir. Ancak Maarî'nin felsefesinden ziyade ahlakî duruşu ve insanlık için çaba göstermesi öne çıkar. İnsanların iyiliği için mücadele

etmiş ancak ahlakî çöküntü ve olumsuzluklar karşısında toplumdan uzaklaşmayı tercih etmiştir.

Sonuç olarak Maarî, yaşadığı dönemin zorluklarına rağmen, ahlakî değerlere önem veren, düşünen ve sorgulayan bir şahsiyettir. İnanç konusundaki görüşleri tartışmalı olsa da, dürüstlüğü, zekâsı ve insanlığa olan katkılarıyla öne çıkan bir şair-filozoftur.

Maarî'nin düşüncesini anlamak, hem tarihimiz hem coğrafyamızda yaşamış bir örnek kişiliği tanımak hem de günümüze ışık tutan evrensel mesajlarını kavramak açısından önemlidir. Maarî'nin eleştirel düşünceyi teşvik etmesi, hangi durumda olursa olsun ahlakî değerleri ön planda tutması, farklı yaklaşımlara saygı duyması ve yaşadığı toplum başta olmak üzere insanlığa karşı sorumluluk bilinciyle söz söylemesi ve sözlerine uygun yaşaması gibi değerlere sahip olması, onu günümüzde de örnek alınması gereken önemli bir düşünür yapmaktadır. Maarî hakkında doğru ve tarafsız bir sonuca ulaşabilmek için lehinde ve aleyhinde yazılanları bir yana bırakarak, doğrudan doğruya eserlerinden hareketle görüşlerinin yeniden değerlendirilmesi bir ihtiyaçtır. Ebü'l-Alâ el-Maarî'nin düşünce dünyasının ve felsefi mirasının günümüzdeki felsefi ve etik tartışmalarla ilişkilendirilerek daha iyi anlaşılması ve güncelliğinin vurgulanması için, İslam felsefesine katkıları da göz önünde bulundurularak, eserlerine

ve düşüncelerine daha fazla sahip çıkılması ve araştırmalar yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdurrahman, Â. (1964). *Daru's-Selam fi Hayati Ebi'l-Alâ*. Bağdat: Vizaretü'l-İrşad.
- Abdurrahman, Â. (1965). *Ebü'l-Alâ el-Maarri*. Kahire: el-Müessese el-Mısıriyye el-Âmme.
- Aytaç, B. (Güz 2001). Ebû'l-Alâ El-Ma'arrî 'nin El-Luzûmiyyât'ında Kadın. *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 13-18.
- Bakır, S. (2013). *Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî'nin Şiirlerinde Ölüm Teması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Bozkurt, N. (2017). *Abbâsîler (750-1258)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dağır, Y. E. (derleyen). (1944). *350 Masdar fî Diraseti Ebi'l-Alâ el-Maarri*. Beyrut: Matabi'i Sâdır Reyhanî.
- Demirkent, I. (2003). *Maarretünnu'man, TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 27. İstanbul: TDV Yayınları.
- el-Alaylî, A. (1995). *el-Maarri Zâlike'l-Mechûl*. Beyrut: Dâru'l Cedid.
- el-Alevî, H. (1990). *el-Müntehab mine'l-Lüzûmiyyât Nakdu'd-Devle ve'd-Din ve'n-Nâs* (1. Baskı). Dimeşk: Merkez el-Ebhâs ve'd-Dirâsât el-İştirâkiyye fi'l-Âlem el-Arabî.
- el-Atrûz, A. Z. M. (2019). *Abkariyyetu Ebi'l Alâ el-Maarri fî Felsefe el-Tezâdi-Zahiretü'l-Ene Nemuzecen, Mecelle el-Luğa el-Arabiyye ve Âdâbiha* 7/ 1. (111-150.) Cüveyliye.
- el-Hamevî, Y. (1993). *Mu'cemu'l-Udeba İrşadü'l Erîb ila Marifeti'l Edîb*. tah: İhsan Abbas. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslamî.
- el-Kiftî, C. A. (1986). *İnbâhur-Ruvât ala Enbahi'n-Nuhât*. (tahkik: Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim). Beyrut: Dâru'l-Fikr el-Arabî-Kahire: Müessesetü Kütüb es-Sekâfiyye.

- el-Ma'arrî, Ebu'l-Alâ. (2017). *el-Lüzûmiyyât*. çev. Musa Cârullah Bigiyef, Sadeleştiren ve Yayına Hazırlayan: Nevzat H.Yanık-Ali Utku. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- el-Maarrî, Ebu'l-Alâ. (2017). *Gufran Risalesi*. çev. Nevzat H. Yanık-Selami Bakırcı. Ankara: TDK Yay.
- el-Maarrî, Ebü'l-Alâ. (tsz). *el-Lüzûmiyyât*. (tah: Emin Abdulaziz Hancî). Kahire: Mektebetü'l-Hancî.
- es-Saalibî, Ebu Mansur. (1944). *Tetimmetü'l-Yetim. Tarifu'l-Kudama bi Ebi'l-Ala el-Maarrî* içinde. (İşraf: Taha Hüseyin). Kahire: Daru'l-Kütüb el-Mısriyye.
- Fahredden, R. (2014). *Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî*. Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: İbrahim Kunt-Hasan Harmancı. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Ferrûh, Ö. (1960). *Ebu'l-Ala el-Maarrî-eş-Şairu'l-Hakîm* (1. Basım). Beyrut: Menşurat Dare's-Şark el-Cedid.
- Ferrûh, Ö. (1994). *Hakîmu'l-Maarre*. Beyrut: Matbaatü'l Keşşaf.
- Ferşûh, M. E. (1996). *Mevsuatu Abakiretü İslam*. Beyrut: Daru'l-Fikrû'l-Arabî, Göçemen, Y. (2019). *Ebû Temmâm Hayatı, Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*. Ankara: İlâhiyât Yayınları.
- Gündüzöz, S. (2016). Filozof Şair Ebü'l-Alâ El-Maarrî'nin 'Es-Sâhil Ve's-Şâhic 'Adlı Fablına Dair Bir Değerlendirme. *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)*, (II). 9-14.
- Halîfât, S. (1994). *Ebü'l-Ala el-Maarrî*. TDV *İslâm Ansiklopedisi*. 10. Cilt. İstanbul: TDV Yayınları.
- Henari, A. K. (2001). *Masadiru Sakafeti Ebi'l Alâ el-Maarrî*. Kahire; Daru's-Sakafiyyeti li'n-Neşr.
- Hüseyin, T. (1963). *Tecdid Zikra Ebi'l Alâ*. (6. Baskı). Kahire: Daru'l-Maarrî.
- İbn Hallikân, Ş. A. (1990). *Vefeyâtu'l-Ayân ve Enbâu Abnai'z-Zaman*. (tahkik: İhsan Abbas). Beyrut: Dâr Sadır.
- İbnü'l-Adîm, K. Ö. (1944). *Kitabu'l-İnsaf ve't-Taharrî fî Defi'z-Zulmi ve't-Tecerrî an Ebi'l-Alâ el-Maarrî*. *Tarifu'l-Kudama bi Ebi'l-Ala el-Maarrî* içinde. (İşraf: Taha Hüseyin). Kahire: Daru'l-Kütüb el-Mısriyye.

- [Kanlıdere](#), A. (2006). Mûsâ Cârullah. TDV İslâm Ansiklopedisi. Cilt 31. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kırkız, M. (2011). Şair Ebu'l-Alâ El-Ma'arri, Hayatı, Eserleri ve Edebi Anlayışı. Elazığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16(1). 157-175.
- Leaman, O. (2010). İslam Estetiğine Giriş. çev. Nuh Yılmaz. İstanbul: Küre Yayınları.
- Meğâmiz, Z. (1927-1928). Maarî (Ebü'l-Alâ). İctihad, 23/241-262.
- Nevzad, A. (1330/1912). Ebü'l-Alâ el-Maarî. Sebilürreşad Dergisi, Cilt 1-8, Sayı 3/185-20/202.
- Nûreddin, N. Y. (tsz). eş-Şuarâu's-Selâse Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî-Ebü'l Alâ el-Maarî-Eş-Şerif er-Radî. Beyrut: Dâru'l İnsâf.
- Nursî, S. (2014b). Lem'alar. İstanbul: Şahdamar Yayınları.
- Nursî, S.(2014a). Sözlür. İstanbul: Şahdamar Yayınları.
- Safedî, S. H. (2000). el-Vâfi bi'l-Vefayât. (tah: Ahmed el-Arnaût-Türkî Mustafa). I-XXIX. Beyrut: Dâr İhyau't-Turasi'l-Arabî.
- Sıbtu İbni'l Cevzi, Ş. (1944). Mirâtü'z-Zaman fî Tevârîhi'l Âyân. Tarifu'l- Kudama bi Ebi'l-Ala el-Maarî içinde. (İşraf: Taha Hüseyin). Kahire: Daru'l-Kütüb el-Mısriyye.
- Şalak, A. (1981). Ebü'l-Alâ el-Maarî ve'd-Dabâbiyyetu'l-Muşrika. Beyrut: el-Mu'essese el-Câmi'iyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî'.
- Şayyâ, M. Ş. (2009). Fî'l Edebi'l Felsefî. Beyrut: el-Müessesetü el-Camiîyyetü li'd-Dirâsât ve'n-Neşr.
- Şükrî, A. (tsz.). el-Maarri: Hel Kane Sabikan li Asrihi? Ebu'l Ala el-Maarri-Hayatuhu ve Sîruhu. Beyrut: el-Mektebetü'l-Hadîse.
- Tammâra, M. H. (2006). Ebu'l-'Âlâ el-Ma'arî. Çev. Abdüllatîf Nevzâd. Sadeleştirenler: Musa Yıldız, Nurettin Ceviz. Ankara: Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, (22).
- Turgut, A. K. ve Çınar, F. N. (2019/2). Ebu'l-Alâ El-Maarî ve Risâletü'l-Gufrân'ı Çerçevesinde Bazı Felsefî Görüşleri.

- Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (43). 24-40.
- Uçar, A. (2019). *Risâletü'l-Gufrân ve İlâhî Komedyâ Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yurtman, A. S. (2010). *Peygamberliğe Reddiye: Ebulalel Maarri Divanından Seçmeler*. Ankara: Bilim ve Ütopya Kitaplığı Yayınları.
- Zeydan, C. (2013). *Tarihu Âdabi'l-Lüğati'l-Arabiyye*. Kahire: Müessesetü Hindavi.

EWAN STEIN, ORTADOĞU'DA ULUSLARARASI İLİŞKİLER: HEGEMONYA STRATEJİLERİ VE BÖLGESEL DÜZEN, İSTANBUL: FOL KİTAP, 2024.

Değerlendiren: Muhammed Mücahid Dalkılıç

Dr. Öğr. Üyesi

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

m2dalkilic@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7116-8749>

Makale Türü / Article Types: Eser Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Received: 19 Haziran/ 19 June 2025

Kabul Tarihi / Accepted: 24 Haziran/ 24 June 2025

Yayın Tarihi / Published: 27 Haziran / 27 June 2025

Yayın Sezonu / Pub Season: Haziran / June

Atıf / Cite: Dalkılıç, M. M. (2025). Ewan Stein, Ortadoğu'da Uluslararası İlişkiler: Hegemonya Stratejileri ve Bölgesel Düzen, İstanbul: Fol Kitap, 2024. Ortadoğu ve Göç, 15(1). ss. 120-129 .

İntihal / Plagiarism: Bu makalenin intihal içermediği teyit edildi. / This article has been checked via a plagiarism detector.

Uluslararası İlişkiler literatüründe Ortadoğu, farklı nedenlerden kaynaklanan çatışmalar nedeniyle genellikle olumsuz bir çerçeveye oturtulmuş ve bu bağlamda ele alınmıştır. Ancak Ortadoğu’da Uluslararası İlişkiler üzerine yürütülmüş çalışmalara bakıldığında bu konuda geniş bir literatürün bulunduğu görülmektedir. Bölge üzerine yapılan çalışmalar kategorize edildiğinde araştırmacıların genelde çatışmalara, istikrarsızlıklara, güç mücadelelerine, din ve mezhep farklılıklarına odaklandığını söylemek mümkün olsa da bu alanda yürütülen araştırmaların meseleye sadece bu açılardan bakmadığını da ifade etmek gerekmektedir. Ortadoğu’da Uluslararası İlişkiler üzerine yapılan çalışmalarla genişleyen literatür içerisinde bölgesel düzene ve devletlerin bölgede birbirleri üzerinde hegemonik üstünlük kurma arayışına odaklanan çalışmalar özel bir yer tutmaktadır. Bu minvalde yürütülen çalışmalar, bölgenin uluslararası politikasını anlamak amacıyla daha önce ortaya koyulan ve artık meselelerin tamamını açıklama noktasında önemini yitirmeye başlayan teorik anlayışların da gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Ortadoğu bölgesinde bulunan devletlerin tarihsel süreç içerisinde dünyadaki hâkim anlayış doğrultusunda varlıklarını ve güçlerini devam ettirme noktasında izlediği stratejilerin izini sürmek amacıyla Ewan Stein (2024) tarafından yazılan Ortadoğu’da Uluslararası İlişkiler: Hegemonya Stratejileri ve Bölgesel Düzen başlıklı kitap incelenmiştir.

Ewan Stein, Edinburgh Üniversitesi ve Georgetown Üniversitesi’nde Arapça ve Arap Araştırmaları alanlarında yüksek lisans eğitimini tamamladıktan sonra London School of Economics’te Uluslararası İlişkiler alanında doktora derecesini elde etmiştir. Akademik araştırmalarına Edinburgh

Üniversitesi'nde devam eden Stein; hegemonya, bölgesel düzen, ideolojik ve entelektüel dinamikler, siyasal İslam, Arap ayaklanmaları ve cihatçı aktivizm gibi konularda çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Kitabın Türkçeye çevrilmesini sağlayan çevirmen Ercan Ertürk, TED Ankara Koleji'nde lise eğitimi tamamlamış ve Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olmuştur. Kitabı Türkçeye tercüme eden Ertürk, sade ve anlaşılır bir tercüme ile kitabın akıcı bir şekilde okunmasını sağlamıştır.

2021 yılında Cambridge University Press tarafından “International Relations in the Middle East Hegemonic Strategies and Regional Order” başlığıyla Ewan Stein (2021) tarafından yazılan ve 2024 yılında Fol Kitap tarafından “Ortadoğu'da Uluslararası İlişkiler: Hegemonya Stratejileri ve Bölgesel Düzen” başlığıyla Ercan Ertürk tarafından çevrilen bu çalışma; giriş ve sonuç bölümleri dâhil toplam dokuz bölümden oluşmaktadır. Yaklaşık yüz yıllık bir zaman dilimi içerisinde Ortadoğu'daki bölgesel düzenin geçirdiği dönüşümün analiz edildiği bu çalışmada, Ortadoğu bölgesinde bulunan devletlerin dış politika tercihlerinde iç politikanın kapsamına girdiği ifade edilen faktörler mercek altına alınmıştır.

Kitabın giriş bölümünde Stein (2024, s. 13), “Ortadoğu devletlerinin bölgesel dış politikadaki yönelimlerinin dâhili hegemonya arayışlarıyla yakından ilişkili olduğu ve bu yönelimlerin bölgesel düzendeki sürekliliğin ve değişimin temelini oluşturduğunu” ileri sürmüştür. Ayrıca bu bölümde, ileri sürülen tezi desteklemek için kitap boyunca sık sık referans verilen “rekabetçi destek arama” politikaları ve “ideolojik dışsallaştırma” stratejileri kavramları açıklanmıştır. Yazar giriş bölümünden sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği dönemden kitabın tamamlandığı 2020 yılına kadar olan

tarihsel süreçte Ortadoğu'daki gelişmeleri farklı tarih aralıklarını referans alarak ele almıştır. Kitapta 1919-1952 yılları arasındaki dönem, “Eşraf Düzeni” olarak adlandırılmış, bu bölümde Ortadoğu coğrafyasında bulunan devletlerin her birinin bölgede Batı'nın desteğini almak amacıyla farklı yollar izlediklerinin altı çizilmiştir.

Küresel Soğuk Savaş'ın bölgesel izlerinin sürüldüğü bölüm, “Arap Tarafsızlığı ve Soğuk Savaş” başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde 1952-1967 yılları arasında Ortadoğu'da bulunan devletlerin komünizm ile kapitalizm arasındaki büyük rekabette taraf olmaktan ziyade kendi ulusal çıkarları doğrultusunda izledikleri farklı stratejilere odaklanılmıştır. Bu dönemde Mısır liderliğinde bölgede inşa edilmeye çalışılan Arap tarafsızlığı stratejisi, başlangıçta bu stratejinin ortakları olan devletlere olumlu yansımaya rağmen Suriye'de Baas rejiminin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) yakınlaşması Cemal Abdünnâsır'ın himayesinde izlenen rekabetçi destek arama stratejisine büyük ölçüde zarar vermiş ve Ortadoğu'da yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur (Stein, 2024, s. 116). Yazar, çalışmasının bu bölümünde bölgenin nüfuz gücü yüksek önemli devletlerinin rekabetçi destek arayışı ve ideolojik dışsallaştırma stratejilerinin uyumunu devletler özelinde tarihsel gelişmelere de referans vererek izah etmiştir.

Kitapta “Ortadoğu Devletler Topluluğuna Doğru” başlığı altında incelenen bölüm tarihsel olarak 1967-1979 yılları arasında meydana gelen gelişmelere odaklanmaktadır. Bu bölümde özellikle 1970'li yılların Ortadoğu'da bölgesel düzenin değişiminde önemli bir dönüm noktası olduğu ifade edilmiştir. Petrol'ün uluslararası arenada yeni bir güç haline gelmesi ve petrol rezervlerinin önemli bir bölümü üzerinde hak sahibi olan Suudi Arabistan, bu dönemde ekonomi

politiğin de etkisiyle bölgedeki gücünü arttırmıştır. Dolayısıyla bahsi geçen dönem aralığında Moskova'nın Kahire aracılığıyla bölgede kurduğu göreceli üstünlük, Suudi Arabistan'ın bölgesel siyasetin merkezine geçmesiyle birlikte Riyad bağlantılı Washington etkisinin bölgede belirgin bir şekilde hissedilmiştir (Stein, 2024, s. 150). Çalışmanın bu başlığı altında yazar, petrolün bölgesel düzende oynadığı rolü ve İran dâhil bölge devletlerinin, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) yatırımlarını ve güvenini kazanmak için izlediği farklı stratejileri örnekler eşliğinde okuyucuya aktarmıştır.

Tarihsel akışa uygun olarak kitapta 1979-1990 yılları arasındaki dönem “Humeyni'nin Gölgesindeki Bölgesel Düzen” başlığı altında incelenmiştir. Hiç şüphesiz 1979 yılında İran'da gerçekleşen devrim, Ortadoğu'da bölgesel düzenin inşasında yeni bir aşamaya geçildiğini göstermektedir. Bu bölümde İran Devrimi sonrasında Ortadoğu'da bulunan diğer devletlerin hegemonya ve ideolojik dışsallaştırma stratejilerine odaklanılmıştır. Yazar, bahsi geçen bu dönem aralığında Mısır, Irak ve Suudi Arabistan devletlerindeki rejimlerin artık sadece Siyonizm tarafından değil aynı zamanda Şii-Sünni çatışması bağlamında Fars ve Şia tarafından da kuşatılmış hissettiklerini ifade etmiştir. Bu dönemde devrimin aslında İran tarafından ihraç edilmesi gibi bir durum söz konusu olmamıştır (Stein, 2024, s. 179). Ancak İran Devrimi, bölgede genel olarak antiemperyalist ve anti Siyonist düşüncelerin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bu durum aslında İsrail'in, özellikle de varlığını ontolojik güvenlik bağlamında Arap ve İslam karşıtlığı üzerinden inşa eden Likud Partisi'nin ideolojik dışsallaştırma noktasında izlediği stratejiye de destek sağlamış ve İsrail'in bölgedeki hegemonya stratejisine meşruiyet zemini kazandırmıştır (Stein, 2024, s. 210).

Kitapta “Yeni Bir Ortadoğu Düzeni Mi?” başlığı altında 1990-2001 yılları arasındaki dönem mercek altına alınmıştır. Bahsi geçen tarihsel dönemde Körfez Savaşı ve sonrasında ABD öncülüğünde bölgesel güçlerle Irak’a yapılan müdahale, Ortadoğu bölgesinde yaşayan toplumların zihinlerinde antiemperyalizm düşüncesinin tekrar yükselişe geçmesine neden olmuştur. Bu antiemperyalist akım, Ortadoğu bölgesinde bazı radikal unsurlara kendilerini ifade edecek yeni alanlar açmış ve arkalarında ciddi bir destek oluşturma noktasında güç kazandırmıştır. Bu durum yazarın da ifade ettiği gibi küresel anlamda özellikle Sovyet tehdidinin ortadan kalktığı bir dönemde bölgesel düzende komünizm tehdidinin yerini İslami aşırıcılığın aldığı yönünde yorumlanmaktadır (Stein, 2024, s. 211). Ortadoğu üzerine yürütülen araştırmalarda da bu durum sıklıkla dile getirilmektedir (Amin, Fortna, & Frierson, 2006; Fawcett, 2013; Stein, 2019, s. 56; Volpi, 2019, s. 73). Bu mesele, 2000’li yılların başından itibaren özellikle de 11 Eylül 2001’de gerçekleşen saldırıların ardından Batı’nın perspektifinden bakıldığında, “kızıl tehdidin ortadan kalktığı ve bu tehdidin yerini yeşil tehdiye bıraktığı” şeklinde ifade edilmektedir (Kalin, 2016, s. 404).

Şüphesiz 11 Eylül’de gerçekleşen saldırıların ardından ABD’nin Ortadoğu’daki bölgesel müttefikleri de dahil olmak üzere bölgedeki devletlere karşı uzlaşmacı yaklaşımında ciddi bir kırılma meydana gelmiştir. Bununla birlikte George W. Bush liderliğinde bölgede daha şahin bir politika izleyecek olan ABD, net bir tanımını yapmadığı terörizmle mücadele konusunda kendisiyle iş birliği yapacak olan devletlere destek vereceğini ilan etmiş ve teröre karşı küresel savaş noktasında yeni bir dönemin başladığını ilan etmiştir. Kitabın “Ortadoğu ve Teröre Karşı Savaş” başlıklı bu bölümünde yazar, 2001’deki 11 Eylül saldırıları ile 2011 yılının başlarında ciddi bir halk tepkisiyle meydana gelen Mısır’daki ayaklanma hareketi

arasındaki on yıllık süreçte bölgesel düzen bağlamında üç önemli gelişmeye dikkat çekmektedir. Bu gelişmeler; Körfez’de İran ile Suudi Arabistan çatışma dinamiği, Arap-İsrail çatışması ve Doğu Akdeniz’de ABD’nin en önemli müttefiki olma noktasında Türkiye ile Mısır’ın birbirleriyle girdikleri rekabet olarak sıralanmaktadır (Stein, 2024, s. 241-242). Yazar, bu bölümde kitap boyunca altını çizdiği noktayı bir kez daha hatırlatmakta ve bölgesel düzende önemli bir aktör olmak ve bu pozisyonu koruyabilmek için rekabetçi destek arayışı ile ideolojik dışsallaştırma arasında var olan dinamik ilişkiyi yönetebilmenin önemine dikkat çekmektedir.

2011 yılının başlarından itibaren genel olarak Ortadoğu’daki farklı devletlerde meydana gelen halk ayaklanmaları bölgesel düzende yeni bir değişimin işareti olarak yorumlanmıştır. Yazar, “Arap Ayaklanmaları Sonrasında Bölgesel Düzen” başlığı altında 2011-2020 yılları arasında Ortadoğu’da farklı devletlerde meydana gelen halk ayaklanmalarının olası nedenleri üzerinde durmuş ve otoriter rejimlerin değişim karşısındaki izlediği dış politika stratejilerini ele almıştır. Değişim isteği karşısında otoriter rejimlerin direnç sağlamak amacıyla zaman zaman ABD, Rusya ve Çin’le iş birliği yapma noktasında rekabetçi destek arayışı içerisine girmeleri Ortadoğu’da ulusal ve bölgesel problemleri daha da karmaşık hâle getirmiştir (Stein, 2024, s. 268-272).

Türkiye ve İsrail’in Ortadoğu’da bulunan diğer devletlerle karşılaştırıldığında demokratik yönetim ilkelerini benimsemesi, halk ayaklanmaları noktasında bu iki ülkenin doğrudan böyle bir riskle karşı karşıya kalmamasını sağlamıştır. Öte yandan domino etkisiyle halk ayaklanmalarının Körfez bölgesindeki devletlerde, özellikle de Suudi Arabistan’da neden etkili olmadığı sorusu da yine

ekonomi politik ve Riyad’ın izlediği iç politikayı da dikkate alan dış politika stratejileri bağlamında cevaplanmıştır.

Kitabın sonuç bölümünde yazar, çalışmanın temel iddiasını şu sözlerle dile getirmiştir:

“Bu kitapta Ortadoğu’daki önemli devletlerin dış politikadaki yönelimlerinin ve dolayısıyla bölgesel düzenin birbiriyle bağlantılı iki süreç tarafından belirlendiği ileri sürülmüştür. Bunlardan birincisi, rekabetçi destek arayışı, bölgenin uluslararası sistem içindeki ikincil konumundan kaynaklanmıştır ve dış destekçilerin çıkarlarını hem belirlemek hem de bunlara hizmet etmek için diğer devletlerle rekabeti içerir. İkincisi, ideolojik dışsallaştırma, uygulanan sosyal politikaların ve kaynak dağılımının Ortadoğu toplumsal formasyonlarında üretim koşullarının yeniden üretilmesi için gerekli toplumsal rızanın sürekliliğinin bir türlü sağlanamamasından kaynaklanmıştır.” (Stein, 2024, s. 278).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere kitapta iki kavramın üzerinde önemle durulmuştur. Bu kavramlardan biri “rekabetçi destek arayışı” diğeri ise “ideolojik dışsallaştırma”dır. Bahsi geçen bu kavramlar birbirleriyle bağlantılı olmakla birlikte Ortadoğu’daki devletlerin dış politika yönelimlerini anlama ve açıklama noktasında oldukça işlevsel bakış açısı sunmaktadır.

Uluslararası ilişkiler perspektifinden ele alındığında özellikle aktör düzeyinde devlet söz konusu olduğunda izlenecek politikaların ve hegemonya stratejilerinin belirlenmesinde

keskin bir iç politika-dış politika ayrımının yapılmaması gerekmektedir. Çünkü meşruiyetlerinin kaynağı ne olursa olsun dış politika söz konusu olduğunda karar alıcı aktörlerin tamamı önce içerde, yani toplum üzerinde bir konsensus oluşturmalıdır. Bu da ancak hegemonya ile mümkündür.

Yazar bu çalışmada; tarihsel sosyolojik perspektifi göz önünde bulundurarak ideoloji ve hegemonya kavramlarına merkezi bir yer tayin etmiş ve bu kavramların uluslararası ilişkilerdeki izini Antonio Gramsci ve Louis Althusser'in çalışmalarını referans noktası yaparak Ortadoğu'da bölgesel düzenin belirli ana çatışmalar ekseninde sürekli bir biçimde yeniden üretildiğini ileri sürmüştür (Stein, 2024, s. 13-14).

Ortadoğu bölgesinde yakın tarihsel dönemde meydana gelen kırılma anları bağlamında bölgenin önemli güçlerinin dış politika tercihlerinin aslında iç politikadan bağımsız bir şekilde oluşturulmadığı tezinin ileri sürüldüğü ve buna ek olarak dış politik hedeflerin oluşturulması söz konusu olduğunda iç politikanın göz ardı edildiği durumlarda yaşanabilecek muhtemel sorunların kader değil aslında tercih olduğunun vurgulandığı bu çalışma, devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin izledikleri politikaları neden tercih ettiklerini izah etme noktasında realizm, idealizm, konstrüktivizm teorilerinin açıklamakta sınırlı kaldığı bazı noktaları tamamlamaktadır.

Kritiği yapılan bu çalışma; Ortadoğu'da bir asırlık zaman diliminde küresel güçlerin bölgedeki etkisi, bölgesel güç olma noktasında bu coğrafyada devletlerin birbirleriyle girdiği rekabet ve bu rekabetin ortaya çıkardığı çeşitli çatışmaların nedenleri gibi meseleler hakkında bilgi sahibi olmak isteyen okuyucular ve bölge üzerine çalışma yürütecek araştırmacılar için önemli bir referans kaynak niteliği göstermektedir. Kitabın kurgulanışında tercih edilen başlıklar, kronolojik bir

yöntem gözetilerek ve tarihsel kırılma anlarıyla ilgili gereksiz detaylara girilmeden okura aktarılmıştır. Bu durum, çalışmanın akıcılığını ve anlaşılabilirliğini arttırmıştır.

Kaynakça

- Amin, C. M., Fortna, B. C., & Frierson, E. B. (Edt.). (2006). *The Modern Middle East: A Sourcebook for History*. Oxford: Oxford University Press.
- Fawcett, L. (Edt.). (2013). *International Relations of the Middle East* (3 b.). Oxford: Oxford University Press.
- Kalın, İ. (2016). *Ben, Öteki ve Ötesi: İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş* (4 b.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Stein, E. (2019). Historical Sociology and Middle East International Relations. S. Akbarzadeh (Edt.) içinde, *Routledge Handbook of International Relations in the Middle East* (s. 46-58). Abingdon: Routledge.
- Stein, E. (2021). *International Relations in the Middle East: Hegemonic Strategies and Regional Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stein, E. (2024). *Ortadoğu'da Uluslararası İlişkiler: Hegemonya Stratejileri ve Bölgesel Düzen*. (E. Ertürk, Çev.) İstanbul: Fol Kitap.
- Volpi, F. (2019). İslam, Political İslam, and the State System. S. Akbarzadeh (Edt.) içinde, *Routledge Handbook of International Relations in the Middle East* (s. 69-81). Abingdon: Routledge.